

magasin fra Universitetet i Bergen

HUBRO

2/
2009
16. årgang

TEMA: RELIGION

Gud eller Darwin?

Dømt til evig pine

Feministbølge i islam



TILBAKEBLIKK: Nansen som nevrobiolog
171 millioner til fremragende forskning

KRONIKK: Hvorfor kvitrer alle plutselig?



- 6 Gud eller Darwin?
- 8 Dømt til evig pine
- 10 Dei naudsynte kjettarane
- 14 Hinduisme: Mange veier til frelse
- 16 **ESSAY** Dyreskinn, staten og islam i Tyrkia
- 19 Feministbølge i islam
- 22 Med Guds blikk i Armenia
- 26 **TILBAKEBLIKK** Nansen som nevrobiolog
- 28 Sildeluktende skatter
- 30 Gutejenter vart feministar
- 32 Tolv millioner i anerkjennelse
- 34 Teori på tiltalebenken
- 36 Banebrytende beregninger
- 38 **KRONIKK** Hvorfor kvittrer alle plutselig?
- 43 **I MOSEN** Ordet fanger

Abonner gratis på HUBRO. Send navn og postadresse til: hubro@uib.no eller ring 55 58 69 00

Gud er ikkje død

Mange nordmenn går aldri i kyrkja eller i andre gudshus. Likevel påverkar religion samfunnet vårt i stor grad. Vi har framleis statskyrkje der 80,7 prosent av den norske befolkninga var medlemmer 1. januar 2009. Til saman nærare fire millionar menneske. Prestar og biskopar har framleis definisjonsmakt i det norske samfunnet. I Noreg kjem religiøsitet også til overflata som framvokster av New Age og engleskular, og innvandrarar tek med seg sine religionar, ikkje minst islam – som er det store spøkelset i Frps skremmeretorikk. Islam er kvinneundertrykkande, ein slik påstand vil svært mange seie seg einig i. Men islam er kanskje mindre trugande enn mange framstiller den som. Forskarane Marianne Bøe og Liv Tønnessen, hevdar at det er innanfor

islam at dei store feministiske slaga står i dag, og dei omtalar islam som ein svært dynamisk og bevegeleg religion. For også religion tilpassar seg moderne tider. Helvete har byrja å bli umoderne, i India skyt New Age-rørsler fart, medan tyrkarar nektar å la seg sekularisere og ofrar dyr via sms.

Bergens forskningsstiftelse og UiB har inngått avtaler om tildeling av 171 millionar kroner til unge forskarar. MatNat-faga dominerer sterkt. Stéphanie Le Hellard, Jørn Jacobsen og Nathalie Reuter er dei førebels siste i rekkja av forskarar som har motteke midlar frå rekrutteringsprogrammet til Bergen forskningsstiftelse (BFS). Les om kva dei forskar på i denne utgåva av Hubro.

HUBRO Nr 2/2009 Magasin fra Universitetet i Bergen. Kommer ut med 4 utgaver pr. år / **REDAKSJON** Ansvarlig redaktør: Torny E. Aarbakke / Redaktør: Elin F. Styve, elin.styve@uib.no / Temaansvarlig: Hilde K. Kvalvaag, hilde.kvalvaag@uib.no / Journalister i dette nr: Inger Lisbeth Ødesneltvedt / Walter N. Wehus / Kim E. Andreassen / Kjerstin Gjengedal / Gudrun Urd Sylte / Eivind Senneset / Åsne Hagen / Grafisk form: Lars O. Haaheim / Christian Bakke, Formidlingsavdelingen, UiB / **REDAKSJONSRAÐ** Post.doc. Mette Andersson / professor Tore Furevik / professor Ole Didrik Lærum / forsker Tone Hellesund / **ADRESSE** Nygårdsgt 5, 5015 Bergen, tlf: 55 58 69 00 / Besøksadresse: Nygårdsgt 5 / E-post: hubro@uib.no / Abonnementet er gratis / **OPPLAG DETTE NUMMER** 17 000 / Trykk: Bodoni / Framsidefoto: iStockphoto / Universitetet i Bergen har om lag 14 500 studenter og 3 200 ansatte / Rektor: Sigmund Grønmo / Universitetsdirektør: Kari Tove Elvbakken / ISSN 1503-9919 / For annonser, kontakt redaksjonen

UiB er medlem av World University Network (www.wun.ac.uk), og Coimbra-gruppen (www.coimbra-group.eu), en samling av tradisjonsrike europeiske universiteter.

Hubro (lat.: Bubo bubo), den største av uglene våre. Den er en typisk vestlandsfugl, og en truet dyreart. Hubroen er klarsynt og klok, og er kjennetegnet i Universitetet i Bergen sin logo.



Langsom mat skyter fart

Italieneren Carlo Petrini ble så rasende over at McDonalds hadde åpnet restaurant ved Spansketrappen i Roma at han satte i gang Slow Food-bevegelsen.

■ TEKST: WALTER WEHUS

Nå fester Slow Food grepet også i Norge.

– Mangelen på identitet i norsk mat er oppsiktsvekkende i europeisk sammenheng, sier Thor Øivind Jensen. Han er en av flere ved UiB som forsker på Slow Food.

– Man er mer interessert i mat enn før. Kokebøker selger bedre enn pornografi, man trenger ikke lage alt, men det er lekkert å se på, sier Thor Øivind Jensen som er førsteamanuensis.

Hvorfor skal en førsteamanuensis ved Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap bry seg om hva vi spiser?

Koblingen viser at Slow Food-bevegelsen tvinger både akademikere, politikere og forbrukere til å tenke nytt.

– Slow Food kobler folks dårlige samvittighet overfor miljøet, med nytelse, og ubehag over det man finner i frysedisken på Rema 1000. Personlige ting som spørsmål om smak og egen identitet blir ikke problematiske og egoistiske, men en politisk tenkemåte knyttet til fattigdom, klima og kultur. Det er klart dette har sprengkraft, sier Jensen.

Han arbeider med dynamikken i interesseorganisasjoner, og ser på organisasjonen Slow Food som et nytt fenomen i det senmoderne samfunnet.

Fra raseri til gourmetklubb

Slow Food ble altså etablert i Italia i 1989 av matjournalisten Carlo Petrini.

Slow Food var først en gourmetklubb som skulle forsvare den italienske maten og tradisjonen. Dette førte til økt fokus på råvarene, på småskalaprodusenter, og rent kjøtt. Etter kort tid fikk bevegelsen en enorm tilslutning i Italia, og resten av verden kom etter. I dag har organisasjonen rundt 100 000 medlemmer i 132 land.



SLOW FOOD: Hval med solsikkefrø, grønnkål og gressløkblomster. Mat fra Hanne Frostas kjøkken på spisestedet På Høyden. (Foto: Thor Brødreskift)

Vil ha UiB med i samarbeidet

– Denne organisasjonsformen er typisk for det postmoderne politiske. Slow Food er på samme tid en bedrift som selger ting, en sertifisering for matvarer, et nettverk for bønder, og en politisk organisasjon. I tillegg mottar de støtte fra det offentlige og noen næringsorganisasjoner, sier Jensen.

– Det er nye typer koblinger som vi kaller nodal governance. Det må mer ses som knipper av ulike aktører og interesser rundt et senter. Motsetningen er speiderbevegelsen eller det politiske partiet SV, som er én enkel og ryddig form.

Thor Øivind Jensen er selv med i bergensdelen av Slow Food. Han mener UiB burde gjøre som enkelte andre universiteter og bli en del av Slow Food-nettverket.

– Det ville vært positivt både forskningsmessig og for næringslivet på Vestlandet. Fylkesmyndigheter, turismen og småprodusenter av lokal mat er allerede koblet til Slow Food. Oppdrettsnæringen har her en sjanse til å tilpasse seg nye verdier.

De andres smak

Wigdis Espeland er etnolog og amanuensis ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap, i tillegg til å være avtroppende leder i Slow Food Bergen. For tiden arbeider hun med et

forskningsprosjekt som ser på hvordan smaksforskjeller i mat kan dokumenteres. Utgangspunktet er forskjellen på håndbrygget øl og industribrygget øl.

Hun forteller at det den siste tiden har vært økt fokus på mat og mattradisjoner i Norge, og at dette er et felt det har vært lite forskning på.

– Vi vet for lite om de norske mattradisjonene. Jeg er opptatt av at vi må være bevisste på hva de gamle håndverkstradisjonene er, og hva som skjer når man begynner med småskalaproduksjon. Når man går fra å lage noe hjemme for eget bruk til å gå over på en småskalaproduksjon, er det en annen måte å gjøre ting på. Hvilke kvaliteter tar du tak i og bygger videre på? spør Espeland.

Slow food rører seg

Selv om Slow Food sies å være i vinden, og restauranter som Spisestedet På Høyden i Bergen utelukkende serverer lokal mat etter Slow Food-prinsippene, innrømmer Thor Øivind Jensen gjerne at dette for øyeblikket er forbeholdt de velstående.

– Det starter som noe for de spesielt interesserte, noe som er dyrt og vanskelig. Men det blir mer stadig vanlig. Det risler nedover i systemet. I tillegg er dette også for småprodusenter som ikke har noe annet sted å gjøre av seg, sier han. ■

[PÅ HØYDEN]

Fleire vil til UiB

Etter at tala frå Samordna opptak er lagt fram er det klart at UiB har elleve prosent fleire søkjarar enn i fjor. Lærarutdanninga ved UiB utmerkar seg som den mest populære.

Dei to andre store universiteta i Norge går også fram, både UiO og NTNU aukar med rundt seks prosent. Også på landsbasis er fleire interesserte i å ta høgare utdanning. Den nasjonale auken er på åtte prosent samanlagt.



FOTO: Paul-Erik Rosenbaum

Viserektor for utdanning ved UiB, Berit Rokne, seier i ei pressemelding at universitetet er godt nøgde med auken, sjølv om det i og for seg ikkje er overraskande at fleire vel å søkja høgare utdanning for å vera betre rusta mot lågkonjunktur-tider.

Druer glemmer ikke

Allerede i romertiden hadde man utviklet et språk for å atskille smaker og gjøre det mulig å meddele opplevelsen av vin. Nå arrangerer filosofiprofessor ved UiB, Ole Martin Skilleås, akademisk vinseminar. Philosophy of Wine Conference skal bidra til økt forståelse for hvordan man oppfatter og bedømmer vin og se på hvordan nettopp vin kan belyse problemer knyttet til estetikk og persepsjon.

– Det sies at druer ikke glemmer. Dette betyr at vinens smak preges av alt fra jordsmonn til subjektive opplevelser. Vinen knytter sammen forskning fra berggrunn til hjerne, det vil si alt fra geologer til psykologer, mener Skilleås. I noen eksperimenter har det vist seg at hvis man serverer hvitvin som er farget rød, vil respondentene smake og bedømme vinen som om den var en rødvin. Skilleås påpeker at dette er et eksempel på hvor stor betydning våre forestillinger om objektet har for hva vi oppfatter og hvordan vi bedømmer det. Han mener slike eksperimenter sier oss noe viktig om kunnskap, forforståelse og oppmerksomhet.



FOTO: iStockphoto

Vaginamonologene



FOTO: Liivo Niglas

«If the vaginas had teeth, the penises would be finished» synger de eldre kvinnene fra Shona-folket i Mosambik under det årlige regnritualet. I løpet av en uke deltar kvinner og menn i ritualer som for det meste består i vulgære sanger og ditto gestikuleringer. Og bare kvinner som er over menopausen får være med, de yngre jages bort.

Regnritualet er et såkalt reverse ritual, hvor kvinner og menn bytter kjønnsroller.

Kvinnene skal være vulgære og obscøne og oppføre seg som menn. Det er virkelig om å gjøre å «ta» mennene, forteller Frode Storaas ved Bergen Museum. Ritualer blir sett på som for vulgært for «moderne» mennesker, men ute på landsbygden brygger fremdeles kvinnene øl til bruk i ritualer. Krukken blir sett på som kvinnelig, rørepinnen som mannlig.

Storaas er første sosialantropolog som har fått lov til å dokumentere ritualer på film. Han mener ritualer er viktig å få dokumentert siden det står i fare for å forsvinne. Han tror filmen kan brukes i undervisning og være en kilde for både folklorister og antropologer til å tolke ritualer videre.

KOLS er arvelig

KOLS (kronisk obstruktiv lungesykdom) er tett knyttet opp til røyking, men lungeforskere har i lang tid prøvd å finne ut hvorfor noen røykere utvikler sykdommen og andre ikke. Amund Gulsvik og Per Bakke, forskere ved Institutt for indremedisin ved UiB, har i samarbeid med amerikanske forskere funnet fram til to gener som gir økt sjanse for å utvikle KOLS.

Resultatet viser at også KOLS-pasientenes familiemedlemmer som har disse to genene, i større grad enn andre har anlegg for å utvikle sykdommen.

Men funnet av disse genene er bare et steg videre på veien til diagnostisering og behandling av KOLS-pasienter. Målsetningen er å finne mekanismen som fører til ødeleggelse av lungene. Lykkes dette, kan genene eller egghvitestoffet de produserer, blokkeres for å unngå sykdom.

Ettersom KOLS er et helt syndrom, med undergrupper som emfysem og kronisk bronkitt, skal forskerne videre undersøke om genene er sterkere relatert til noen av disse undergruppene.



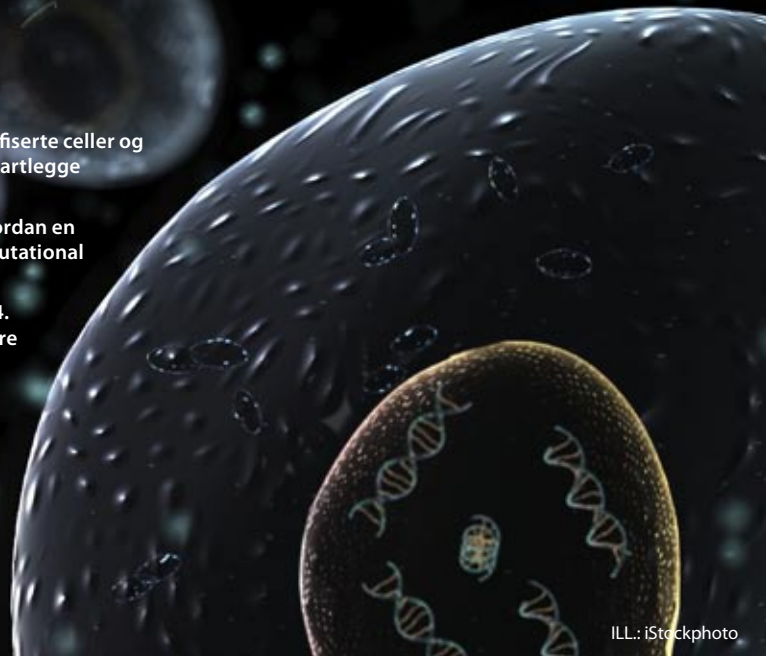
FOTO: Gudrun Sylte

Kartlegger cellenes signalsystem

Makrofager er immunforsvarets krigere som rett og slett spiser bakterier, virusinfiserte celler og andre trusler. Unifobs Avdeling for beregningsvitenskap (BCCS) har vært med å kartlegge hvordan gener regulerer hverandre når makrofager blir dannet.

– Forskningsresultatene bidrar til det siste steget som er nødvendig for å vite hvordan en skal få stamceller til å lage makrofager, sier Boris Lenhard, gruppeleder på Computational Biology Unit ved Avdeling for bergningsvitenskap.

BCCS bidro med dataanalyse i det internasjonale forskningsprosjektet FANTOM 4. Forsknings samarbeidet har blant annet resultert i tre artikler i tidsskriftene Nature Genetics og Nature. I genene ligger det lagret mengder av informasjon som blir kopiert av RNA. Dette setter i gang cellereaksjoner på molekylnivå. Forskerne i det internasjonale prosjektet har dannet seg et godt bilde av hvordan ulike genetiske uttrykk danner forskjellige celleforandringer. De har klart å identifisere hvor i DNAet RNA-kopieringen starter og hvilket genetisk innhold som kopieres. Gjennom å se hvilken informasjon som blir kopiert, kan en finne ut hvilken type celleendring akkurat denne beskjeden fører til. Den nye kunnskapen om hvordan gener kontrollerer tilstanden til celler ved hjelp av molekylære nettverk, kan muligens bidra til å oppdage kreft på begynnerstadiet.



ILL.: iStockphoto



FOTO: iStockphoto

Nåler mot knesmerter

Kroniske knesmerter kan skyldes en feil i nervesystemet og behandling med akupunktur har en gunstig effekt. Det oppdaget doktorgradstudent ved Institutt for samfunnsmedisinske fag ved UiB, Rune Jensen, da han tok i bruk akupunktur for å teste ut teorien om feilaktige nerveimpulser.

Frem til nylig har ingen hatt noen god forklaring på hvorfor mange unge, aktive personer er plaget med knesmerter. Tidligere trodde man smertene skyldtes feilfungerende muskelstruktur, men Jensen valgte i stedet å se på nervesystemet. Akupunktur påvirker nervesystemet direkte og viste seg å ha god virkning. Det støtter teorien om at kroniske knesmerter skyldes feilaktige nerveimpulser.

Testpersonene som fikk behandling to ganger i uken over fire uker ble vesentlig bedre med akupunktur. Jensen forteller at hele 90 prosent blir friske med akupunkturbehandling, mot 60 prosent med tradisjonell behandling. Rune Jensen anbefaler derfor akupunkturbehandling mot kroniske knesmerter. Det er i tillegg en billig og risikofri behandling uten bivirkninger.

Fatale følger

Einkvar dom i ein rettssal er basert på ei forteljing, men falske forteljingar kan få fatale følgjer. I forskningsprosjektet *Justismordets dramaturgi – om konstruksjonen av falske forteljingar i retten* vil litteraturprofessor Arild Linneberg finne ut av kva som fører til falske forteljingar og justismord. Han vil gjenreise jussen som ein humanistisk disiplin og meiner humanistar og juristar har mykje å lære av kvarandre.

Linneberg meiner det i dag er eit manglande medvit om fortolking og retorikk. I justismordet er forteljinga rein diktning der retten konstruerer ei historie for å felle ein dom. Juristane må tolke teikna riktig. Historia om justismordet byrjar allereie i etterforskinga, seier Linneberg.



FOTO: Kristian Bråthen

Ifølge Linneberg er dette det første forskningsprosjektet på UiB på tvers av humaniora og juss. Han meiner at humanistar kan bidra med kunnskap om teatralitet, etikk og retorikk i forhold til jussen.

Han seier at målet i det lengste løpet er å styrke rettstryggleiken ved å hindre at fiktive forteljingar vert konstruert.

Hiv bekjempet i Kambodsja

For å få kontroll over hiv-spredning i Kambodsja stengte myndighetene bordeller som ikke tilbød billige kondomer. I tillegg deltok prostituerte i opplysningskampanjer om smittefare og fikk gratis behandling for kjønnssykdommer. I dag regnes denne «100 prosent kondom-strategien» som hovedforklaringen på Kambodsjas vellykkede forebygging mot HIV. På sitt verste, rundt år 2000, var fire prosent av menn og kvinner fra 15 til 49 år smittet, mens etter ti år var antallet redusert til 0,6 prosent. Dette sier Heng Sopheab, stipendiat ved Senter for internasjonal helse, UiB. En følge av kondomstrategien var at spredningsmønsteret endret seg. Fra å være knyttet til kjøp og salg av sex, skjer smitten nå først og fremst innenfor ekteskapet. Det er ikke lett å sette i gang virkningsfulle tiltak som griper direkte inn i familielivet, men myndighetene har satt i gang opplysningskampanjer som oppfordrer til kondombruk innad i familiene.



FOTO: Kim E. Andreassen

I Darwin-året 2009 kjempar framleis sterke religiøse krefter for retten til å meine at evolusjon ikkje finst. Korleis kom biologifaget til å bli ei så stor hindring for gudstrua?

■ TEKST: KJERSTIN GJENGEDAL

Opp gjennom historia har tilhøvet mellom religion og vitenskap forandra seg mykje. Ein vitenskapsmann frå seinmiddelalderen ville bli overraska over å høyre at vitenskapen i våre dagar skulle vere eit trugsmål mot gudstrua. På den tida var alle kreasjonistar, på den måten at alle kristne tok for gjeve at jorda og livet var skapt av Gud. Vedundera i naturen vart tekne som prov på Guds allmakt, og gjennom å studere skaparverket, kunne mennesket lære Gud betre å kjenne. Etter kvart førte arbeida til vitenskapsmenn som Newton, og seinare Darwin, til at Gud fekk ei meir tilbaketrekt rolle. Han var ikkje lenger nødvendig for å forklare mange av dei prosessane som går føre seg i naturen og i universet.

Darwin punkterte gudsbeviset

– Stiller ein seg på kyrkjetrappa og spør folk kvifor dei trur at det finst ein Gud, får ein i hovudsak to typar svar. For det første har ein dei som har hatt ei personleg oppleving. Dei kan ha blitt friske av ein alvorleg sjukdom, eller fått ei spesiell kjensle av at Gud er nær. For det andre har ein dei som aldri har opplevd noko slikt, men som likevel kan sjå på alt det flotte som finst i naturen og få kjensla av at det må stå ein Gud bak. På 1500-talet var dette eit heilt tilstrekkeleg gudsbevis. Problemet med Darwin er at han gav ei ikkje-religiøs forklaring på korleis livet kunne bli til, og dermed punkterte han dette gudsbeviset. Det er dette gudsbeviset kreasjonistane i Europa kjempar for å få ha i fred, medan dei amerikanske kreasjonistane heller slåst mot den generelle samfunnsutviklinga, forklarar professor i biologi, Jarl Giske.

I dag er kreasjonismen, saman med den avleggaren som blir kalla intelligent design, først og fremst eit amerikansk fenomen. Kreasjonismen kan knytast til fundamentalistisk, protestantisk kristendom, som medfører ei bokstavleg lesing av Bibelen. I 1910 vedtok generalforsamlinga i den presbyterianske kyrkja i USA nokre fundamentale prinsipp, mellom anna at Bibelen er ufeilbarleg, og dermed også den bibelske presentasjonen av skapinga.

Skil mellom evolusjon og darwinisme

Sjølv om fleire europeiske land dei siste åra har opplevd konflikter kring evolusjonen sin plass i skulen, er kreasjonismerørsla framleis eit marginalt fenomen her. Giske trur dei fleste europeiske kristne meiner evolusjon er greitt, så lenge ein gjer rom for Gud i prosessen.

– Eg oppfattar det som dei fleste kreasjonistar i Europa går med på at jorda er gammal, og at livet har utvikla seg. Men dei meiner det er Gud, og ikkje det naturlege utvalet, som står bak utviklinga.



MENNESKET ER SKAPT I GUDS BILETE: Michelangelo sin «skapinga av Adam». (Foto: Scanpix)

Darwin?

Difor vert skytset retta mot «darwinismen» og dei som i dag skriv og talar for denne teorien.

I USA tilhøyrrer kreasjonistane i hovudsak kyrkjesamfunn som står for ein sosial konservatisme, der kampen mot avkristninga av samfunnet er ei viktig sak. Frå ein slik ståstad blir ei skapingsberetning som ikkje inkluderer Gud, lett til eit våpen i handa på motstandaren. Det gjer evolusjonsteorien likestilt med ateisme, som igjen fører til at sekularisering og ondskap

får gripe om seg i samfunnet. Mange kreasjonistar hevdar at evolusjonsteorien bryt ned respekten for Gud sin verdsorden, og å akseptere ein slik teori vil seie å akseptere ei verd utan moral, der egoisme og anarki blir belønna. Eksempel på tema er kvinnefrigjering, ekteskapsoppløysing, abort og homofili, men mange kreasjonistar hevdar også at darwinismen har skulda for fascismen, nazismen og kommunismen.

Dei nye ateistane

– Tilhengarane av evolusjon har nesten alltid stått på den liberale sida i politikken, og det gav eit signal om at dei som trudde på evolusjon, hadde andre verdiar. I byrjinga var det nok mange som brukte evolusjonsteorien til å legitimere eit opprør det beståande, trur Giske.

Det er altså ei vanleg oppfatting at evolusjonsteorien og religiøs tru ikkje går i hop. Oppfattinga er blitt styrka av rørsle som blir kalla «dei nye ateistane», der biologen Richard Dawkins er ein hovudfigur. Frå å ha skrive populærvitskaplege bøker om biologi der religion ikkje spelte noka stor rolle, er han dei seinare åra blitt kjend for å hevde at religion er irrasjonelt, og at biologisk kunnskap nødvendigvis vil leie til ateisme. Omslaget kom etter 11. september 2001: Dawkins meinte at hans eigen og andre sin misforståtte respekt for religionar hadde vore med på å legge grunnlaget for at handlingar som terroråaket i New York kunne bli utført i religionens namn. No måtte silkehanskane av, meinte Dawkins. Dermed er frontane mellom dei to fløyane ateistar og kreasjonistar blitt enno meir skjerpa.

Teologar for evolusjon

Samstundes har det store fleirtalet av kristne i den vestlege verda problem med å forstå konflikta. Pave Benedikt 16. uttalte i 2007 det ikkje var nokon motsetnad mellom evolusjon og gudstru, fordi evolusjonsteorien berre kan beskrive kva som skjer i naturen. Den er utan svar på dei store filosofiske spørsmåla om tilveret, og der er her religionen har si rolle. I USA har nær 12 000 prestar signert eit brev der dei hevdar at Bibelen må forståast som ei kjelde til religiøs innsikt, og ikkje til vitskapleg informasjon, og at evolusjonsteorien dermed ikkje står i vegen for ei kristen tru. Jarl Giske stadfestar dette inntrykket:

– Eg kjenner ikkje til nokon norsk teolog som meiner evolusjonsteorien er eit problem. Dei som meiner det, tilhøyrrer helst lågkyrkjelege miljø der Bibelen blir lese bokstavleg. I USA er det derimot fleire kreasjonistar som tilhøyrrer den ypperste intellektuelle eliten, og difor er det vanskeleg å forstå at dei sjølve trur på mange av påstandane dei set fram om evolusjonen. Ein kan berre gå ut ifrå at det er den bokstavtru gudstrua til amerikanarane som står på spel for dei, og det samfunnsynet dei trekker ut av dette bibelsynet. ■





EIT DEMONSK BAD: I denne buddhistiske versjonen er helvete ein varm stad der menneske blir kokt og spidda av demonar. Biletet er frå eit kloster i Tibet.

[TEMA RELIGION]

Dømt til evig pine

Blir huda utsliten i helvete får du ei ny, slik at du kan pinast litt til. Det er ikkje friminutt i det islamske helvete. Idéen om helvete finst i fleire religionar, og nyttast blant anna som maktmiddel for dei geistlege.

■ TEKST: GUDRUN URD SYLTE

Kvinner som heng etter tunga eller håret. Menn som får flytande metall helt ned gjennom strupa. Menn som vert tvinga til å ete sitt eige svidde kjøt.

Det er noko av det som møter profeten Muhammed på ei rundreise i det islamske helvetet. Teikningane er tyrkiske, frå 1400-

talet, og illustrerer at førestellinga om eit helvete ikkje er noko som berre høyrer kristendommen til. Idéen om ein straffestad ein kjem til etter sin død, finn ein i mange religionar. I tillegg til islam, jødedom og kristendom, finn ein slike førestellingar også i buddhismen, hinduismen og zoroastrismen.

– Idéen om helvete oppfordrar til religiøs fromheit og moralsk oppførsel. I kombinasjonen religiøs lojalitet og moral, er helvetesførestellingane dessutan eit maktinstrument for den religiøse eliten, seier Einar Thomassen, professor i religionsvitenskap ved UiB.

Tidsavgrensa helvete

Eit døme på helvete som maktmiddel, finn ein i katolisismen og hinduismen, der ein kan kjøpe seg fri frå pina. I katolisismen i middelalderen vart purgatoriet, skjærselden, innført som ein tredje stad. Skjærselden kan ein sjå på som eit tidsavgrensa helvete, ein opphaldsstad ein var ein viss periode før paradiset. Ved å betale for seg sjølv eller

slektningar kunne kyrkja halde dødsmesse for å forkorte tida her.

– Kyrkja fekk makt til å mildne straffa. Også i hinduismen kan ein mildne helvete ved å gje gaver til prestane, seier Thomassen.

I hinduismen og buddhismen vil gjerningane i dette livet vere med å forme det neste livet. I tillegg til ulike jordeliv, kan ein også hamne i ulike nivå av himmel og helvete. Det endelege målet er å frigjere seg frå runddansen med gjenfødning. I begge religionane fungerer frykta for helvete som ein oppmoding til religiøs fromheit. Medan ein kan kjøpe seg fri frå pinsler i hinduismen, fungerer det i følgje Thomassen meir som ei naturlov i buddhismen.

– Også i buddhismen finn ein fryktelege og groteske helvetesførestellingar, seier Thomassen.

Den kristne førestellinga om helvete kan ha blitt påverka austfrå, frå zoroastrismen i Iran og buddhismen.

Denne våren gjekk Thomassen av som redaktør for det internasjonale religions-

Helvete i kristendommen

- Eitt av dei første kristne skriftene med helvetesførestellingar er Peters apokalypse, truleg skriven i siste del av det andre hundreåret etter Kristus. Middelalderens helvetesførestellingar kjem frå denne og antikkens seinare kristne skrifter.
- Idéen om helvete finn ein ikkje i Det gamle testamentet. Det er først i Det nye testamentet førestellinga om helvete og førestellinga om lønn og straff i livet etter døden trer inn.
- Jesus' forteljing om Lasarus og den rike mannen er rekna som ei sentral forteljing om helvete. Denne historia rommar eit sosialt aspekt. Dei rike som ikkje deler med seg, vert straffa i helvete. Dei fromme, som Lasarus, får lønn i himmelen. Ei av gledene ved å komme til paradiset var at ein kan kikke ned på dei som vert straffa i helvete.
- Helvetet på hebraisk vart kalla Gehenna, det var eigentleg avfallsplatsen for Jerusalem.

Helvete i islam

- Det islamske helvete er ein eldfull stad, som er referert til som «elden», «den varme staden» eller *Jahannam*. Sistnemnde er utleidd frå det hebraiske Gê Hinnôm, Gehenna.
- Helvete spelar ei viktig rolle i Koranen og i seinare muslimsk litteratur. Det ligg ei spenning mellom oppfattinga av helvete som ein stad for ikkje-truande og som ein straffestad for syndarar. Desse perspektiva møtes i idéen om at vantru er den verste forma for synd.
- Helvete har sju portar der ein er reservert for jodar, ein annan for kristne. Helvete har også sju etasjar. I kvar etasje er det ulike avdelingar for ulike synder, med ulike avstraffingsmetodar.

vitskaplege tidsskriftet *Numen*. Det siste nummeret han redigerte er eit temanummer om helvetesførestellingar i ulike religionar, eit temanummer som spring ut av ein internasjonal helvetekonferanse som fann stad i Bergen for to år sidan.

– Gud bryt menneskerettane

I temanummeret ser forskarane mellom anna på kva funksjonar helvetesførestellingane kan ha. I fleire religionar har helvete ein oppdragarfunksjon og fungerer samstundes som ein trussel, ved å avskrekke folk frå å gjere syndige handlingar. I tillegg, særleg i kristendom og islam, kan det å ikkje tru, å vere vantru, gjere at ein ender i helvete. På denne måten fungerer helvete som ein måte å true folk til å omvende seg.

Thomassen peiker på at førestellinga om dei vantru har noko sekterisk ved seg. Det er alle dei andre som hamnar i helvete. Dette er noko som passar dårleg med dagens førestelling i den vestlege verda om pluralisme. Altså at folk skal få lov til å tru på det dei vil, slik det er felt ned i menneskerettane. Nettopp tanken om pluralisme, meiner Thomassen er ei av årsakene til at førestellinga om helvete har hamna i bakgrunnen i dagens kristendom.

– Kristne leiarar i dag vert forlegne når det er tale om helvete. Det lar seg ikkje foreine med menneskerettar. På ein måte kan ein seie at Gud bryt menneskerettane, seier Thomassen spøkefullt.

Underholdningseffekt

I forteljingane om helvete møter ein blod, gørr, og skrekkinngytande scener med djevar og demonar som gjer forferdelege ting med kroppane til folk. I dei ulike religionane sine versjonar av helvete, finn ein mange liknande typar pinsler ein vert utsett for.

Det er den fysiske pinen, der ein vert pint på kroppen. Det vere seg å blir spidda, bli stekt, bli pint i kokande vatn. Ein kan bli hengt opp etter krokar, tvungen til å ete djevlehovud, slanger og edderkoppar. Ein kan tvingast til å drikke kokande vatn og flytande metall.

– I det islamske helvete kan huda bli utsliten av pinslene. Men då får du ny hud, slik at du kan bli pint vidare, seier Thomassen.

I tillegg til fysisk lidning kan ein også møte psykiske pinsler. Ein kan til dømes hamne i totalt mørkre, der ein berre høyrer sukk og klage og ser ingenting. Ei pine som spelar på kjensla av einsemd i mørkret.

Dantes *Inferno*, meiner Thomassen kan vere mest inspirert av dei islamske helvetesforteljingane, der helvete er organisert i ulike etasjar og avdelingar og straffa varierer etter ulike typar synd. Dei groteske og fryktingytande helvetesskildringane som er felles for dei store religionane kan i seg sjølv minne om dagens skrekkefilm og skrekklitteratur.

– Helvetesførestellingane kan absolutt ha vore skrekkinngytande underholdning. Kan hende treng me å bli litt oppskaka innimellom, spør Einar Thomassen.

Å godte seg på andre sin kostnad er ikkje noko som vanlegvis vert framheva som ein religiøs dyd. Men i dei gamle helvetesførestellingane er ei av gledene ved å komme til paradiset, nettopp det at ein kan kikke ned på dei som vert pint til evig tid. ■

MUHAMMED PÅ RUNDREISE: Dei tyrkiske teikningane er frå 1400-talet, og viser profeten Muhammad på rundtur i helvete. I islam er helvete ein eldfull stad.



SPIDDA: Demonar som har kome med falske skuldningar vert spidda.

PRISEN FOR Å BAKTALE: Dei som baktaler vert tvungne til å ete sitt eige kjøt.

SKRAVLETE KVINNER: Kvinner som ikkje har tagd stille blir hengt etter tunga.



«Moderne kjætterbaal. Biskop Tandberg faar i denne tid føle de ortodokse kirkeførers vrede.» Dette er biletteksten i tidsskriftet Karikaturen nr. 5/1920. Ibiskop Jens Frølich Tandberg var nyleg blitt tilsett som leiar for Menighetsfakultetet forstandarskap, etter at han hadde stilt seg open for forsonande samtaler med den liberale fløyen. Ole Hallesby kan skimtast i midten bakarst.

Dei naudsynte kjettarane

Kyrkja forfølgde kjettarane på brutalt vis, men har trengt kjetteriet for å definere kristendommen.

■ TEKST: ÅSNE HAGEN

– Ofte er det dei annlestenkjande som har gjort det naudsynt for kyrkja å setje ord på kva den meinte var den rette lære, seier Tomas Hagg. Han er professor emeritus i klassisk filologi ved UiB og redaktør for antologien *Kjetterne og kirken* (SAP/ Spartacus 2008).

Boka spring ut av forskingsprosjektet «Vei og villstrå» ved UiB. Dialektikken mellom kyrkja og dei andre – kjettarane – går som ein raud tråd gjennom artikkelsamlinga, der eit knippe forskarar har teke for seg kjettarstridar gjennom historia.

Slutt på mangfaldet

I den gresk-romerske antikken herska langt på veg ein religiøs og filosofisk pluralisme,

der ulike sekter eller «skular» eksisterte side ved side.

– Statsmakta utviste ei høg grad av toleranse for den einskilde sitt livssyn, i kvert fall så lenge autoriteten til statsmakta sjølv ikkje vart truga. Bestemte ritual skulle følgjast, men kva folk meinte om gudane og etterlivet eller i moralske spørsmål var ikkje gjenstand for kontroll eller forfølging, presiserer Hagg.

Med keisar Konstantin sitt toleranse-edikt frå år 313 vart kristendommen offisielt tillaten i det romerske imperiet. Frå år 380 stod den endåtil att som einaste tillatne religionsform, medan tradisjonell gresk-romersk kult vart forboden.

Kristendommen representerte noko nytt. Med sine heilage skrifter, sine trusreglar og si lære braut den med synet på politiske og filosofiske meiningskilnader som rådde i antikken.

– Ordet «heresi», med tydinga tanke-retning eller sekt, vart fylt med eit nytt og negativt innhald, som avvik eller kjetteri. Det vart utvikla ein fast kjettarretorikk som me kan følge gjennom mellomalderen og til i dag, seier Hagg.

Taparen vart kjettar

Kjettarane har spelt ei viktig rolle i kyrkja si utvikling av eiga lære. Truvedkjenningane frå oldkyrkja vart til dømes formulerte i direkte polemikk med gnostisk «vranglære». Tomas Hagg trekk fram understrekinga av at Gud er ein og skapar av himmel og jord. Dette er ei gjendring av gnostikarane si oppfatting om at ein lågare Gud har skapt verden.

Kjettarhistoria er òg ein dragkamp om makta til å forkjetre andre. Eit døme er korleis dei protestantiske reformatorane gjekk til åtak på den «kjettarske» helgen- og biletdyrkinga i den katolske kyrkja, ein institusjon som sjølv hadde merka Martin Luther som kjettar.

– Gjennom historia har det vore vanleg at dei verdslege maktthavarane har gripe inn i teologiske strider og støtta den eine eller andre parten, for å bevare «einskapen» i kyrkja. Då har den tapande parten si lære gjerne blitt stempla som kjettarsk, mens lære til den som sigra er blitt kalla ortodoks, seier Hagg.

Han peiker på at den same mekanismen gjer seg gjeldande også internt i kyrkja, som i eit bispekollegium eller ei lærenemnd,

sjølv om språkbruken no til dags er meir tilsørande.

– Dei som har fleirtalet eller har makta på anna vis definerer kva som er den rette læra og kva som er vranglære, med støtte i si eiga tolking av skrift og tradisjon.

Sikra egne privilegium

I tida frå 1000-talet til 1600-talet vart mange brennd på kjettarbål, og inkvisisjonen vart oppretta av pavekyrkja som ein reiskap for å kue meiningsmotstandarar. Kjettarjakta har gjerne tent etablerte maktstrukturar.

– Kyrkja og staten har ofte hatt felles interesse av å verne om status quo. Historia er full av uhellige alliansar mellom pave og keisar, mellom kyrkjefyrstar og kongar, biskopar og adelsmenn, seier Hagg. Han nemner den blodige forfølginga av katarane i Sør-Frankrike i mellomalderen som eit døme på slik samanblanding av teologi og politikk.

Mange viktige kjetteri var eigentleg opprør mot hierarkiet og livsstilen til kyrkjeleiarane. Det å skulde politiske uromoment for kjettarskap var ein måte å forsvare privilegia sine på.

– Utryddinga av tempelriddarane sin munkeorden, med inkvisisjonen si medverking og groteske skuldningar mot riddarane for «sodomi», hadde langt på veg økonomiske motiv. Den franske kongen ønska å få herredømme over tempelriddarane sine formuar og eigedomar.

Syndige Sodoma

Heilt sidan antikken har religiøst og seksuelt avvik to sider av same sak i kjettarretorikken. Dette kan me kjenne att i hekseprosessane frå tidleg nytid, der mange

vart skulda for seksuelle utskelingar og omgang med djevelen.

Jostein Børtnes, professor emeritus i russisk litteratur ved UiB, viser til at den retoriske koplinga mellom etnisk-religiøs og seksuell grenseoverskriding har røter i Det gamle testamentet.

– Dei israelittane som gifta seg med kvinner frå framande stammer vart systematisk forfølgde og utrydda, både dei og kvinnene deira, seier Børtnes.

– Dette er eit grunnmønster ein kan følgje vidare. Ei dominerande samfunnsgruppe står i motsetnad til ein minoritet som vert konstruert som religiøse og seksuelle avvikarar.

Den greske kulturen godtok og endåtil hylla homoerotiske band. For jødar i diaspora og leiarar i den tidlege kristne kyrkja vart «synda i Sodoma» difor eit retorisk våpen i kampen mot gresk kultur, sjølv om forteljinga frå Bibelen ikkje har noko med kjærleik mellom menn å gjere. I staden er den eit døme på menn si massevaldtekt av andre menn for å feminisere og dermed fornede framande.

– Jødiske leiarar som Filon av Aleksandria og kristne som Johannes Khrysostomos utnytta myten om at Sodoma sine menn hadde sex med kvarandre. Dei brukte dette i ein hatretorikk retta mot *dei andre*, men òg mot dei av sine egne som stod i fare for å gå over til den andre sida.

New Age-kjettarar

Framveksten av New Age i vår tid får evangeliske og konservative protestantar til å frykte ei okkult samansverjing. I bøker og pamflettar åtvarar dei mot farane ved New Age gjennom aggressiv polemikk. Lisbeth

Mikaelsson, professor i religionsvitenskap ved UiB, meiner nytidsreligiositeten utfordrar kristendommen på fleire punkt.

– New Age er meir orientert mot at den einskilde sjølv definerer kva religion eller spiritualitet skal vere for ho eller han. Den er òg mindre autoritær og dogmatisk, og manglar den sterke dualismen mellom Gud og Satan, synd og frelse. Mange vert tiltrekte av at New Age finn guddommen i mennesket sjølv. Samstundes legg New Age meir ansvar for den andeleg utviklinga på kvar einskild. ■

Kjelde: *Kjetterne og kirken*, red.: Tomas Hagg, Scandinavian Academic Press/Spartacus 2008

[FAKTA]

Kjetteri

- Omgrepet «kjettar» kjem av det greske ordet *katár*, som var namnet på medlemar av den mest kjende og radikale av retningane som utfordra kyrkja i mellomalderen.
- Engelsk «heretic» for kjettar og «heresy» for kjetteri kjem frå det greske ordet *haíresis*. Opphavleg var *haíresis* eit nøytralt omgrep med tydinga tankeretning.
- Justin Martyr, ein tidleg teolog som levde rundt år 150, kan reknast som opphavsmann til kjetteriomgrepet slik me kjenner det i dag.

Giftig oppslagsverk

Storverket *Panarion*, «Medisinskrinet», vart skriva rundt år 370 av biskop Epifanios i Salamis på Kypros. Det var meint som eit arsenal av middel mot kjetteri, og tok føre seg alle dei kjende religiøse og filosofiske retningane på den tida.

Omfattande kjetteriskildring

– Spesielt for Epifanios er det ein kan kalle det utvida kjetteriomgrepet, seier Ingvild Sælid Gilhus, professor i religionsvitenskap ved UiB. Ho meiner at Epifanios har hatt mykje å seie for utviklinga av kjettarkatalogen som sjanger.

– Ingen hadde tidlegare skriva ei så omfattande kjetteriskildring som Epifanios. Han er ein viktig talsmann for det som

kan kallast kjettarparadigmet i skiltringa av religiøst mangfald. Alle religionar og religiøse retningar utanom hans eigen vart sett på som vranglære.

Viktig, men problematisk

Heile åtti ulike livssyn er katalogiserte i *Panarion*. Såleis er dette ei spennande kjelde til eit ortodokst syn på kristent og ikkje-kristent mangfald mot slutten av det fjerde hundreåret.

Samstundes må ein ta Epifanios med ein klype salt når han til dømes skriv om korleis borborittane aborterer born og et dei i rituelle måltid.

Det er vanskeleg for forskarane å vite kva som er historisk korrekt og kva han

mistolkar eller medvite forvengjer.

Rett lære som motgift

Ved sidan av å peike ut kjetterske livssyn, tilbakeviste Epifanios trussetningane deira og stilte opp rettruande alternativ. *Panarion* skulle vere motgift for dei som var bitne av kjetteri, og dessutan verke førebyggjande på dei som enno ikkje var ramma av gifta.

– Det viktigaste grepet til Epifanios var å samanlikne alle religionsvariantar utanom den ortodokse kristendommen med spesifikke dyr, særleg slanger, og skildre dei deretter, seier Gilhus.

I *Panarion* er dei giftige slangane eit bilete på korleis kjetteriet forgiftar dei truande. ■

Religion i retur

I dag er New Age-lignende bevegelser på full fart tilbake blant den indiske middelklassen.

■ TEKST: INGER LISBETH ØDESNELTVEDT
■ FOTO: SCANPIX

I 1920 reiste Swami Yogananda fra India til USA for å lære amerikanerne om yoga og meditasjon. I dag er New Age en markant trend innenfor indisk religiøsitet. Gamle meditasjonsteknikker har forflyttet seg via Vesten og tilbake til India.

Sosialantropolog Kathinka Frøystad kaller det returglobalisering. I sin forskning har hun sett på hvorfor denne vestlige versjonen av hinduistiske tankemønstre og ritualer er blitt så populær, spesielt blant den urbane og raskt voksende indiske middelklassen.

Frisone

På 90-tallet bodde Frøystad hos en tallrik middelklassefamilie i Nord-India. De hadde, som så mange andre, sitt eget tradisjonelle hindu-tempel i huset.

– De tre kvinnene i huset var konservative høykastekvinner som knapt kunne gå i nabolagstempleet uten mannlig eskorte. Senere fortalte den yngste av dem at hun hadde tatt en master i reiki-healing og fått nye bekjenskaper gjennom dette. Hun hadde funnet et nytt fellesskap – en frisone som var tilstrekkelig respektabel til at familien lot henne være alene der, forteller Frøystad.

Etter at kastediskriminering ble forbudt og lavkastene fikk adgang til de offentlige

templene, søker mange fra høykastene seg til mer lukkede religiøse fellesskap. Mange er fremdeles redde for å bli besudlet dersom de har for tett kontakt med lavkaster. Ifølge Frøystad gjelder dette kanskje spesielt kvinnene.

– Begge kjønn tiltrekkes av New Age, men kanskje av litt ulike grunner. Kvinnene finner her et respektabelt religiøst rom, mens mennene oppsøker disse nye religiøse bevegelsene først og fremst på grunn av press i arbeidslivet, sier hun.

Stressmestring

På begynnelsen av 90-tallet åpnet India sin økonomi og det indiske næringslivet ble mer internasjonalt. For å få bukt med kastediskrimineringen, økte Staten i samme periode jobbkvoten for de lavere kastene innenfor statsadministrasjonen og det ble færre jobber igjen til personer fra høyere kaster. De søkte seg dermed over i det private hvor forholdene var tøffere.

– De nye spirituelle bevegelsene som tilbyr selvutviklingsteknikker for å bekjempe stress og øke arbeidskapasiteten, passer godt for folk med altoppslukende jobber i privat sektor. Her kan de møtes for å lytte til guruer, synge sanger og utøve pusteteknikker, meditasjon eller yoga, forteller Frøystad.

Fremmedgjøring

Økt fokus på privat næringsliv i India siden 90-tallet har også gjort mange svært ambisiøse.

– Stadig flere sender barna sine på private engelskspråklige skoler slik at de lærer engelsk bedre enn hindi. En rekke gamle guruer kommuniserer derimot en hindi som kan være nokså formell, og mange faller ut i møte med dem.



HIGH-TECH: En sadhu bruker mobiltelefon under Maha Kumbh Mela, verdens største religiøse sammenkomst, i India i 2000. Maha Kumbh Mela har blitt high-tech med internettkafeer, egne websider og satellitt-TV. Neste gang den holdes er i 2012 og den ventes å trekke til seg opptil 70 millioner hinduer i løpet av de 42 dagene den varer.



RITUALER: Religionen i India er svært offentlig, og mange seremonier er gjennomført av stor vitalitet og mye prakt. Her fra kvinneritualer i byen Varanasi, India. (Foto: Knut A. Jacobsen)



Mange unge søker i stedet etter enklere kommunikasjonsformer. På lang sikt fører dette til en fremmedgjøring overfor egne tradisjoner, samtidig som mange etter hvert søker seg tilbake gjennom New Age-lignende bevegelser. På denne måten er middelklassens religiøse praksis i ferd med å gjennomgå en markant endring, sier Frøystad.

Den religiøse organisasjonsformen har endret seg mer enn de religiøse forestillingene. Lukkede arrangementer er blitt mer vanlig, som for eksempel workshops med inngangspenger og påmelding, kurs i meditasjon og større religiøse møter med vakthold. Frøystad hevder at dette virker ekskluderende og bidrar til å sementere de sterke klasseskillene i India.

Ikke brudd med hinduismen

India har ingen statsreligion og heller ingen store kirkesamfunn, selv om over 80 prosent av befolkningen er hinduer. Hinduismen er en pluralistisk religion med en rik forestillingsverden, og for inderne er det en

realitet at det fins ulike guddommer eller en universell kraft som de søker seg mot.

– Sekulariseringen blant folk, som vi ser i mange andre land, skjer ikke i India. Selv de som regner seg som ateister deltar i de største religiøse ritualene. De feirer for eksempel divali, den store hinduiske lysfesten som markerer årets slutt og det nye årets begynnelse, sier Frøystad.

Overgangen fra tradisjonell religiøsitet til New Age-aktige bevegelser skjer ikke ved en markert omvendelse slik som i de kristne tradisjonene. De nye bevegelsene blir heller et tilskudd til tradisjonell hinduisme. Nye samfunn og sekter dukker opp på siden av det som allerede finnes.

– Vertinnen min beholdt det lille tempelet i klesskapet, men hadde fått noe i tillegg. Det ble ikke et brudd med tidligere religionsutøvelse, men kanskje en nedtoning, forteller Frøystad. ■



MIDDELKLASSEN: Professor i sosialantropologi Kathinka Frøystad har et stort og komplekst felt å forholde seg til når hun forsker på religiøsitet blant middelklassen i India. Hun har valgt å se på et tverrsnitt for å fange opp generelle tendenser som hun kan sette i sammenheng med en bredere samfunnsendring. (Foto: Thor Brødreskift)

KASTE: Det indiske kastesystemet er svært gammelt, og deler folk inn i høyere og lavere samfunnslag. Kastene går i arv, og inndeles etter personenes fødested, sekt og yrke. I 1950 ble kastediskriminering forbudt, men kastevesenet har likevel fortsatt stor makt, især på landsbygdene og blant de lavere utdannede. Personer av ulik kaste skal for eksempel ikke gifte seg med hverandre i henhold til konservative kasteregler.

NEW AGE: New Age er en samlebetegnelse på en stor gruppe religiøse bevegelser og filosofier som har utviklet seg i Vesten etter ca. 1970. Det er en folkelig kulturell og religiøs strømning med bakgrunn i 1960-tallets hippie-bevegelse. Mye av tankegodset hadde rot i østlige religioner, særlig hinduisme og buddhisme.

REIKIHEALING: Reiki er japansk og betyr egentlig en kosmisk og universell energi, der «ki» betyr livskraft, noe vi alle har i oss. Reiki kan gi mer livsenergi og balansere energiene i kroppen.

GURU: En guru er en som påberoper seg å besitte sannheten og vil vise andre veien i en spirituell retning.



Hinduisme: Mange veier til frelse

Yoga er kjernen i Indias kultur, på samme måte som teknologi og vitenskap er kjernen i vestlig kultur, mente guruen Vivekananda.

■ TEKST: INGER LISBETH ØDESNELTVEDT
■ FOTO: KNUT A. JACOBSEN

Moderne hinduistisk yoga og meditasjonstradisjoner kan føres tilbake til guruen Vivekananda (1863–1902). Han var kanskje den første hindu som klarte å formidle hinduismen til folk i USA og Europa. Mange hadde til da sett på hinduismen som en barbarisk religion, men Vivekananda presenterte et budskap om at religionene kunne leve fredelig side om side uten å fordømme hverandre.

– Vivekananda så på yoga som Indias viktigste bidrag til menneskeheten og mente

at indisk og vestlig kultur hadde mye å tilføre hverandre, forteller religionsviter Knut A. Jacobsen.

De fleste hinduguruer med internasjonal suksess var formet av neohinduismen i større eller mindre grad. De villde ikke identifisere sin lære som tro, men som filosofi og sannhet. For dem var alle religioner egne uttrykk – egne språk som uttrykte samme sannhet. De mente at hinduismen hadde skjønt hva mangfoldet betyr, og dermed vist seg som overlegen.



SWAMI VIVEKANANDA (1863–1902) var en indisk mystiker og filosof. Han representerte hinduismen med stor suksess på den første «World Parliament of Religions» i Chicago i 1893. Senere ble han invitert til å tale mange steder i Amerika og Europa. De fleste hinduistiske samfunn som oppsto i Amerika og Europa i 1930-årene kan spores tilbake til Vivekananda eller til noen av dem som hørte ham tale. Etter sitt første besøk i Vesten, dro han tilbake til India og stiftet Ramakrishna-misjonen i 1897. Ramakrishna-misjonen har hatt stor innflytelse i India både på grunn av sin nasjonale holdning og sitt syn på sosiale spørsmål.

◀ Hinduismen har i løpet av de siste 30 årene fått en betydelig tilstedeværelse i Norge. Få land i Europa har flere hinduer i forhold til samlet befolkning enn Norge. Et av høydepunktene i den årlige 12 dagers tempelfestivalen ved tamilhinduenes tempel i Oslo, er tirthotsav. På festivalens 11. dag foregår den rituelle badingen av guden Murugans gudommelige våpen, Vel. Deltakerne går i prosesjon fra tempelet til et vann i nærheten der det rituelle badet foregår. (Foto: Knut A. Jacobsen)

[FAKTA]

Knut A. Jacobsen: Professor ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap ved UiB. Han har blant annet utgitt en rekke bøker om religioner i India.

Hinduismen: Hinduismen er i dag den tredje største religionen i verden med ca. en milliard tilhengere. Selv om spredningen av hinduer til mange land først og fremst foregikk gjennom migrasjon og ikke var religiøst motivert, har den likevel fått betydelige konsekvenser for religionen.

Pluralisme: Pluralisme i filosofisk betydning er et metafysisk syn som antar at virkeligheten består av flere grunnleggende og selvstendige prinsipper.

Yoga i 1920-tallets Bombay

Hinduismens tanker om at mange veier fører til frelse og alle kan velge sin egen vei, har vist seg å passe godt inn i vestlige forestillinger om en sekularisert, privat og individorientert religion.

– Yoga og meditasjon virkeliggjør ifølge hinduismen det guddommelige selvet i menneskets indre. Hinduguruer som er blitt populære i Vesten har nettopp lagt vekt på at deres budskap er forenlig med det moderne samfunnets livsstil, sier Jacobsen.

Han forteller at yoga som trimform oppstod rundt 1920-tallet i Mumbai, som den gang het Bombay, blant annet påvirket av vestlige gymnastikkformer.

– Hver yogaøvelse hadde en helseeffekt ved at kroppens evne til å kurere seg selv ble aktivisert. Skolemedisin ble sett på som en del av den britiske undertrykkelsen og noen indere var opptatt av vestlig alternativ medisin som en motideologi. Noen av disse fornyet yoga og skapte helseyoga, sier han.

Neohinduismen

– Da britene tok over den militære kontrollen av India i 1757, hadde store deler av landet vært under muslimsk styre. Men britene støttet religionspluralisme. De ville ikke bruke kristendommen eller ha den kristne kirken til å styre. Det fikk hinduismen til å blomstre, forteller religionsviter Knut A. Jacobsen.

Britene styrte landet helt frem til 1947 og på 1800-tallet oppsto en rekke religiøse reformbevegelser som respons på koloniherrdømmet. Mange av disse bevegelsene var påvirket av kristne og andre vestlige tanker, og representerte en etisk og intellektuell reform av hinduismen. De demokratiserte også religionen ved å løsrive seg fra de konservative brahminprestenes dominans.

– Det er først og fremst sekulariserte versjoner av denne neohinduismen som har trukket til seg vestlige disipler, forteller Jacobsen.

En religion for fremtiden

Forflytting av et stort antall indere rundt omkring i verden startet som følge av det britiske imperiets økonomiske behov. Indere i diaspora har spilt en viktig rolle i spredningen av hinduismen.

– I Vesten har yoga vært en døråpner for hinduismen, sier Jacobsen. Mahatma Gandhi var en yogi og han bidro mye til å gjøre hinduismen kjent. Gandhi og hans hinduisme var en tolerant pluralisme som ønsker at alle religioner skal blomstre og leve fredelig sammen. Han fanget opp en viktig side ved indisk religiøs kultur som har lagt grunnlaget for religionsutøvelsen i det moderne India.

En annen grunn til at den nye hinduismen har slått an i Vesten, er at den er mer i samsvar med vitenskapen. Den krever ikke tro på noe som strider mot vitenskapen, den er mer individualistisk og den er antiautoritær.

– Neohinduismen allierte seg med vitenskapen og ble sett på som en religion for fremtiden, sier Jacobsen. ■



GARBORG: Swami Sri Ananda Acharya tilbrakte sommeren 1921 og 1922 sammen med dikteren Arne Garborg i Alvdal hvor de samarbeidet om en oversettelse til norsk av det indiske eposet Ramayana. Han kom i 1914 fra Bengal til Norge som en misjonerende hindu. Han mente at hans filosofi kunne påvirke det norske samfunnet og bidra til dets utvikling. (Foto: Swami Sri Ananda Acharya stiftelse)

Dyreskinn, staten og



ESSAY

AV KJETIL FOSSHAGEN, POSTDOKTOR
I SOSIALANTROPOLOGI VED UIB

Hvert år krangles det høylytt i Tyrkia om hvem som har rett til å samle inn *skinnene* fra dyrene som ofres på den store islamske Offerfesten (*Kurban Bayramı/Eid*). En statlig stiftelse står mot ulike religiøse organisasjoner og privatpersoner som vil ha inntektene fra skinnene til religiøse formål. Dette kan ved første øyekast se ut som en triviell kamp om økonomiske ressurser, men på et dypere nivå representerer den konflikten mellom statlig sekularisme og islam i Tyrkia.

Ofringen står sentralt i de fleste religioner, også i mange nasjonalismer, om man betrakter disse som en religiøs form, som samfunnets tilbedelse av seg selv. I tyrkisk islam skjer dyrefringer ved mange anledninger gjennom året og livet. Dyr avlives for å kommunisere med gud. Fra et rasjonalistisk ståsted er det en meningsløs og grotesk magi basert på overtroiske antakelser om verden. Slik betraktet også den moderne sekulære tyrkiske staten ofring og andre ritualer, men måtte likevel akseptere at dette er en tradisjon som ikke kunne rasjonaliseres bort. Mange aspekter ved det tyrkiske samfunnet er sekularisert. Ofringen består likevel, og den er mer enn bare en tom tradisjon. Den kan sies å ha en sentral og vital rolle i dagens tyrkiske islam. Ofringen gjør levende det som kan kalles en religiøs ontologi: de grunnleggende antakelsene om prinsippene for en væren i verden og for dennes orientering mot en bestemt erfaringshorisont.

Sekulært monopol

En halvstatlig stiftelse ved navn *Den Tyrkiske Luftfartsstiftelsen* har et lovfestet monopol på å samle inn alle skinnene fra ofringen, men dette monopollet har lenge vært upopulært og motarbeidet. Stiftelsen, som frem til 1950 var direkte underlagt militæret, ble opprettet av landsfaderen Mustafa Kemal Atatürk i 1925 og hadde som sitt formål å fremme luftfart, både innenfor industri, sport, turisme og militæret. Denne stiftelsen var altså en kondensert representasjon av en statlig fremmet vestlig modernitet, hvor teknologi og framskrittstro var sentralt. En



KVINNELIG KAMPPILOT: Atatürks adoptivdatter, Sabiha Gökçen, fikk sin utdanning som pilot av Den Tyrkiske Luftfartsstiftelsen. Her kysser hun sin far Kemal Atatürks hånd etter en treningsøkt med fly i 1936. Hun ble verdens første kvinnelige kamppilot da hun deltok i nedkjempelsen av et kurdisk stammeopprør i 1937. (Foto: Scanpix)

av Atatürks adoptivdøtre, Sabiha Gökçen (etternavnet hennes, som ble laget av Atatürk etter innføringen av etternavn, betyr «Den som hører til i skyene»), fikk sin første utdanning som pilot av denne stiftelsen. Hun fløy senere jager- og bombe-fly, og ble verdens første kvinnelige kamppilot da hun deltok i nedkjempelsen av et kurdisk stammeopprør i 1937. Gökçen var, som en frigjort og moderne patriotisk kvinne, en ikonisk modell for moderne tyrkisk kvinnelighet. Kanskje var det nettopp sammenkoblingen av moderne teknologisk fremskritt og den sekulære kvinnekroppens semiotikk i hennes person som gjorde henne så symbolsk passende for hele det tyrkiske moderniseringsprosjektet. Graven hennes blir årlig besøkt av luftforsvarets topper, og Istanbuls nyeste flyplass er oppkalt etter henne.

Luftfartsstiftelsens aktiviteter spente fra flyproduksjon, via flygeropplæring og amatørflygeklubber, til å støtte luftforsvaret og dets pensjonsfond. Det ble også grunnlagt flygeklubber, der barn fikk undervisning og opplæring knyttet til luftfart og luftforsvaret. Flygeklubbene (en slags gentlemen's-klubber) og aktivitetene der fremstår som kroppsliggjorte, estetiske modeller for det nye tyrkiske idealmennesket og dets forhold til frigjørende teknologi.

Luftfartsstiftelsens monopol på dyreskinnene utgjorde en sikker finansieringskilde i mange år. Monopolet var symptomatisk for den nærmest korporative tidlige tyrkiske staten. Det kan imidlertid ses som noe mer enn bare en praktisk økonomisk ordning. Det må ses som en del av den tidlige republikanske statselitens forsøk på å knekke islamske institusjoners

islam i Tyrkia

autonomi og symbolske kraft. De prøvde på flere måter å overføre til staten en sakralitet som de prøvde å fjerne fra islam og islamske ledere, men i en ikke-islamisk form. En amerikansk historiker har fortalt at de tidlige republikanske statslederne blant annet prøvde å innføre en kalender med bilder av seg selv, modellert på tidligere kalendere med navn på profeter.

Sosiale ingeniører

Enda viktigere enn slike åpenbare og bevisste forsøk, var imidlertid en rekke andre endringer som alle fokuserte kulturelt og sosialt liv mot et sekulært samfunn sentrert rundt staten. Disse endringene bidro til å produsere en ny samfunnsmodell som var atomistisk, mekanistisk og individualistisk. Islam ble av tyrkiske reformister fra slutten av 1800-tallet ansett som en arabisk og orientalsk religion som hadde preget den tyrkiske nasjon i mange århundrer, men som egentlig var kulturelt fremmed for den. Det som verre var, var at islam og arabisk kultur fikk skylden for tyrkernes tap av styrke i forhold til vesten, og for det som ble sett på som sosial og teknologisk stagnasjon. De arabiske elementene måtte fjernes, hvis Tyrkia skulle kunne «reise seg igjen» og bli et sivilisert og samfunn. Det var ikke snakk om å *velge* mellom sivilisasjoner. I disse ideologenes visjon fantes det bare *én* sivilisasjon, og det var den europeiske. I motsetning til andre vestliggjøringsprosjekter var det ikke bare teknologien eller arbeidsorganiseringen som skulle endres, men selve den folkelige kulturen og hele livsformen knyttet til islamsk kultur.

Det arabiske alfabetet ble erstattet med det latinske, den islamske kalenderen erstattet med den gregorianske, og søndag ble ukens helligdag. Alle de «mystiske» sufi-broderskapene som hadde vært enormt populære og sosialt viktige ble totalforbudt, religiøst personell ble ikke utdannet i en lang periode, og religiøse lærde fikk ikke gå med religiøs klesdrakt utenom arbeidstiden. Et annet helt sentralt element i den sekulære individualismen var kvinnekroppens semiotikk: Den skulle «åpnes» og «frigjøres» etter vestlig mønster. Det sentrale og bevisste målet bak alle disse reformene var å gjøre islam om fra å være sosiale praksiser med stor sosial og politisk betydning til en personlig tro å la kristen protestantisme. Islam ble, som en refleksjon av europeisk orientalisme, betraktet som en religion som var spesielt uegnet til et moderne



OFREDE DYR: En slakter i Istanbul går i blodet fra ofrede dyr under den store islamske offerfesten (Eid). (Foto: Scanpix)

samfunn på grunn av dens antatte fatalisme, kjønnssegregering, blinde underkastelse og tro på «magi». Den nye republikanske statseliten satte derfor ikke bare i verk en adskillelse av stat og religion, men tok også kontrollen over de islamske institusjonene gjennom å opprette Direktoratet for Religiøse Saker. De mente at det også var helt nødvendig å reformere islamsk tro og rituell praksis etter 'rasjonelle og vitenskapelige prinsipper'. Praktiseringen av ulike «magiske» ritualer ble sett som primitive, og som hindringer for vitenskapelige fremskritt, og dyrking av helgener gjorde islam til en kontinuerlig politisk trussel. På helgenregraver i dagens Tyrkia henger oppslag fra det statlige direktoratet med lister over hva man ikke skal gjøre der, fordi det ikke er riktig islam. Den strengt sekulære og nærmest anti-islamske staten ville altså «rasjonalisere» og standardisere islamsk tro og praksis. Det tyrkiske moderniseringsprosjektet kan altså ses som en intern orientalisme og en intern kolonisering av folks livsverden av et sterkt sentralisert og partiarkalsk byråkrati.

I denne konteksten av statlig kontroll er det vi bør se monopolet på dyreskinnene som et forsøk på å «stjele» noe av sakraliteten fra ritualer, samt som en markering av statens faste grep på det religiøse etablissement. Ofringen kan nok ikke avskaffes, men den er akseptabel som en individuell troshandling. Det som

imidlertid markeres, er at den religiøse visjonen av et samfunn ikke tolereres. Den halvstatlige innsamlingen av skinn går til ulike offentlige velferdsorganisasjoner som er sekulære og byråkratiske. Luftfartstiftelsen argumenterer med at disse har en mye bedre evne til å finne de trengende og til å distribuere velferd til dem. Stiftelsen ønsker også å samle inn og redistribuere kjøttet som folk vil donere til fattige, samt almissene som gis ved Ramadan. Et statlig monopol på velferd skal opprettholdes, og en sekulær og byråkratisk modell av velferd skal fortrenge den islamske modellen.

Moderne islamske bevegelser i Midt-østen har hatt velferd som en hovedpilar. Det muslimske broderskapet i Egypt, Hizbollah, og tyrkiske islamske bevegelser har i stor grad bygget sin suksess på en visjon om et tett integrert og moralsk islamsk samfunn bygget nedenfra og opp. Bevegelsene har organisert seg på nabolagsnivå, og drevet både moralsk regulering og praktisk velferd. Velferd blir her knyttet til idealer om omtanke, anstendighet og moralsk kvalitet, noe som oppleves som den rake motsetning til de elitedominerte og militaristiske statene de befinner seg i.

Sekularisme som religion

Grunnen til at den tyrkiske staten har lagt så mye krefter i å dominere en tilsynelatende ufarlig symbolsk og privat religiøs handling ►

- som ofringen, er ikke bare ønsket om å hindre finansiering av islamske grupperinger. På et dypere nivå er det islams sakralitet som står i konflikt med den sakraliserte staten. Som skissert ovenfor, siktet det sekulære tyrkiske modernitetsprosjektet mot å revolusjonere selve den sosiale og kulturelle *dypstrukturen*. Reformistene ville fjerne det de så som et prestestyre og en samfunnsform basert på overtro og skjebnetro og erstatte det med en samfunnsform basert på rasjonalitet og «realisme». Den nye republikken ble imidlertid sterkt sakralisert gjennom det offeret som frigjøringskrigen (mot utenlandsk okkupasjon i de tidlige 1920-årene) representerte, og ikke minst gjennom dyrkingen av landsfaderen Atatürk. Atatürk var krigerhelten som frelste nasjonen fra undergang, og som deretter skapte den nye republikken. Gjenfødelse etter offer og destruksjon er et vanlig forløp i religiøse myter og ritualer.

I motsetning til sultanen, personifiserte Atatürk det politiske og religiøse fellesskapet, nasjonen som en «sekulær» religiøs form, i en rolle som kan bedre sammenlignes med profeten Muhammeds. I islamsk teologi og politisk teori hadde sultanene aldri noen «dobbel kropp», slik som de europeiske kongenes kroppar som både var legemlige og samtidig udødelige representasjoner av staten. Denne rollen fikk imidlertid Atatürk i den tyrkiske statssentret nasjonalismen. Et sitat fra en av Atatürks egne taler viser dette tydelig:

«Det finnes to Mustafa Kemal (Atatürk). Den ene er den fysiske Mustafa Kemal som nå står foran dere og som vil gå bort. Den andre er dere, alle dere her som vil dra til de fjerneste deler av landet vårt for å spre idealene som må forsvares med deres liv om nødvendig. Jeg står for nasjonens drømmer og mitt livsverk er å gjøre dem virkelige.»

Den sekulære tyrkiske nasjonalismen bør, i likhet med andre nasjonalismer, ses som en religiøs form. Det spesielle med den tyrkiske republikken er sakraliteten som selve staten ble tilskrevet, og at staten og nasjonen ble kroppsliggjort av Atatürk. Bilder og statuer av landsfaderen finnes overalt i det tyrkiske samfunnet, og det er straffbart å fornærme hans person. Den moderne sekulære samfunnsordenen skulle skape et nytt rasjonelt individ frigjort fra metafysisk overtro og tilbedelse av høyere makter, men har selv altså en sterk religiøs dimensjon. Under den moderne republikkens atomisme og rasjonalisme ligger det en sakralitet sentrert omkring Atatürk som statens og nasjonens kropp. Når ofringen åpner opp et alternativ idealmodell av samfunnet, truer den derfor statens sakralitet.

Skiftende regimer

Svært mange tyrkere ønsker å gi skinnene fra ofringen til religiøse organisasjoner, og kjøttet direkte til fattige i sitt nabolag. De siste årene har dette blitt liberalisert i praksis, selv om det lovmessige monopollet formelt fremdeles finnes. I dag doneres skinnene derfor til ulike organisasjoner. Dagens «liberale» situasjon kan imidlertid endre seg, i takt med den pågående konflikten mellom sekularister og religiøse. Gjennom de siste tretti årene har Luftfartsstiftelsens lovmessige og faktiske rolle endret seg betydelig.

Innsamlingen var sannsynligvis svært vellykket i den tidlige republikanske perioden i Tyrkia. Som nevnt var Luftfartsstiftelsen opprinnelig del av militæret, og ledet av offiserer. Noen statistikk finnes ikke før 1980, men det er grunn til å anta at det i denne perioden ikke var rom for å nekte å gi fra seg skinnene. I 1980, da statistikken begynner, ble det samlet inn rundt 2 millioner skinn. I 1983, etter et statskupp, ble det innført fengselsstraff for å unndra skinn. Som del av president Turgut Özals liberalisering ble imidlertid monopollet opphevet i 1986, og det ble opp til den som ofret et dyr å bestemme hvilket formål skinnene skulle doneres til. Mange ønsket heller å gi skinnene til religiøse stiftelser. Derfor sank tallet på innsamlede skinn jevnt og trutt. I 1992 fikk luftfartsstiftelsen det juridiske monopollet tilbake, og dermed økte tallet skinn, men uten at det kom opp igjen på sitt gamle nivå. Det sank til et historisk lavnivå i 1996 med rundt 500 000 skinn. I 1997 ble den lovlig valgte islamske regjeringen presset av militæret til å trekke seg, ved et såkalt postmoderne kupp. Et av de atten instruksene fra militæret var at Luftfartsstiftelsen fikk tilbake sitt faktiske monopol. De to neste årene ble rundt 12 millioner skinn samlet inn årlig, i det som har blitt kalt «skinn-terroren». Denne sentrale betydningen som kuppemakere og militæret har tillagt Luftfartsstiftelsen viser hvorfor den har blitt omtalt som en av «sekularismens festninger» i Tyrkia. Dens betydning kan sies å være mer på et symbolsk enn et praktisk plan, men dette er helt sentralt i konflikten mellom de religiøse og de sekulæres modeller for hva samfunnet skal være.

Kan man egentlig påstå at ofringen fremdeles er et viktig element i dagens Tyrkia? Enkelte offentlige figurer, og senest en minister fra det regjerende islamsk-demokratiske partiet, har tatt til orde for å avskaffe ofringen, fordi den ikke er passende for et moderne samfunn. Ministeren mente at bistand og frivillige donasjoner burde gis

i form av penger, uten at et dyr må ofres. Man kan i dag få ofret et dyr og donere skinnene og en del av kjøttet til trengende via SMS eller telefon, uten at man selv utfører slaktingen. Tyrkiske organisasjoner bruker disse midlene til å drive bistand i inn- og utland, men mellomledet under Ofriingsfesten er fremdeles et dyr som ofres. En erstatning av ofringen med en pengedonasjon synes imidlertid å være umulig. Grunnen er kanskje at, til tross for den omfattende og aggressive sekulariseringspolitikken, er ofringen et intenst øyeblikk der individet blir plassert i en ontologisk struktur og hvor verden skapes på nytt. Ritualer fungerer, som antropologen Levi-Strauss sa om myten, som en «maskin» som på et vis opphever tiden.

I den religiøse ontologien er dyret en ren gave til Gud. I selve ofriingsritualet er det innskrevet en regel om fordeling av kjøtt til fattige og slekt, og denne fordelingen åpner opp en visjon av et egalitært samfunn regulert av islamsk moral og normer. Ofriingshandlingen er en gave til gud, men har også i sin kjerne en visjon om hvordan samfunnet skal organiseres. Det samme er tilfellet for almissene man skal gi på slutten av Ramadan og påbudet om almisser generelt. Praksiser for tilbakeføring av rikdom har, i det minste som et ideal, preget islamske samfunn helt til i dag, og disse ideene blir aktualisert gjennom ofringen. Her finner vi kanskje nøkkelen til at ofringen tilsynelatende ikke kan erstattes av pengedonasjoner. I ofriingshandlingens intense øyeblikk står individet ikke bare overfor Gud, men også overfor samfunnet som et ideelt moralsk fellesskap gjennom gaven. Gaven til Gud innebærer samtidig en sakralisert gave til de fattige, og den produserer en samfunnsmodell som er i strid med den sekulære. Gaven gis til de fattige som del av gaven til gud, og det er således mye større vekt på den moralske intensjonen og den personlige handlingen enn i et sekulært velferdssystem.

Grunnen til at det har vært viktig for staten å holde et fast grep om ofringen er altså for det første for å hindre islamske grupperinger i få inntekter. For det andre er det den dypere redselen for at en islamsk samfunnsmodell skal true den hellige strukturen som den sekulære samfunnsmodellen utgjør, symbolisert ved Atatürk. «Fremtiden er i skyene» – Atatürksitatet som er Luftfartsstiftelsens motto, peker mot det sekulære paradiset. Den moderne kvinnen Sabiha Gökçens erobring av skyene innebar først og fremst å bringe himmelen ned på jorden. ■

Feministbølge i islam

Det er i Midt-Austen dagens kvinnekamp blir kjempa. Med Simone de Bouvoirs «Det annet kjønn» i den eine handa og Koranen i den andre kjempar feministar mot polygami og for kvinners rettar.

■ TEKST: HILDE KVALVAAG

■ FOTO: SCANPIX OG THOR BRØDRESKIFT

I Libanon er den fremste feministen ein mannleg ayatollah. I Sudans hovudstad Khartoum ser kvinnelige islamister på seg sjølv som frigjorde. Kvinnesak og feminisme står høgt på den muslimske dagsorden, hevdar stipendiatane Marianne Bøe og Liv Tønnessen. Begge forskar på kvinners stilling og kvinnerørslar innanfor islam, Bøe i Iran, medan Tønnesen har forska mykje i Sudan og i Libanon. Liv Tønnesen er nett tilbake frå Beirut der ho skulle samle inn data for å samanlikne med kvinnerørslar i Sudan. Det vart komplisert.

Progressiv ayatollah

Tønnessen: Hizbollah har full mediestopp på alle kvinnesaker, så denne gongen lukkast eg ikkje å få snakke med dei eg ønska i Hizbollah. Derimot fekk eg eit intervju med den sentrale shiamuslimske ayatollahan Muhammed Hussein Fadlallah. Han er veldig aktiv når det gjeld kvinner og islam og er å sjå på TV, i radio og aviser. Han har eiga webside, driv med fund-raising og talar i moskear. Fadlallah har ein heil del progressive synspunkt, som til dømes å oppmode menn til å gjere meir husarbeid, kvinner til å ta sjølvforsvarskurs og delta i samfunn og politikk. Han har uttalt seg kritisk om at Hizbollah ikkje stiller med kvinnelege kandidatar på sine valglister. Fadlallah blir ofte assosiert med Hizbollah og grensegangen mellom dei to er tidvis uklar. Han blir ofte sitert som Hizbollahs ideologiske leiar, noko Fadlallah sjølv tar sterk avstand til. Ayatollah Khomeini blir sett som den øverste religiøse autoritet og ideologiske inspirasjonskjelda til Hizbollah.



VANN POLYGAMISTRID: Fredsprisvinnar Shirin Ebadi og andre iranske feministar fekk nyleg stoppa ein lov som ville gjere det lettare for menn i Iran å ha fleire koner.

Fadlallah, som vaks opp og tok utdanninga si i, Irak, er tidvis kritisk både mot Iran og Khomeini.

Kvinner retolkar Koranen

Nyleg fekk vi vite at konservative politikarar

tvingar iranske feministar i skjul. Det var etter at Mahmoud Ahmadinejad kom til makta i 2005 at regjeringa gjekk frå å vere reformvenleg til å bli meir konservativ. Ayatollah Khomeini oppmoda i si tid kvinner til deltaking i det politiske livet, og ►



HIJAB IKKJE PROBLEMET: – Ein misser ikkje stemma si, sjølv om ein har på seg ein hijab, seier religionsvitar Marianne Bøe som er og knytt til Senter for kvinne- og kjønnsforskning (SKOK), og statsvitar Liv Tønnessen, forskar ved Chr. Michelsens institutt (CMI).

► han innførte ei statleg kvinneorganisasjon etter revolusjonen i Iran. Det var også nokre få kvinner med i Khomeinis første regjering. Litt etter litt blei kvinneaktivistane meir organiserte og sette kvinnespørsmålet på dagsorden i den islamske republikk. No opplever kvinnene motbør, men det er like fullt ei stor kvinneverdelse i Iran, der nærmare sytti prosent av studentane er kvinner, og svært mange ikkje giftar seg før dei er over tretti år gamle. Marianne Bøe har forska på dagens familielovdebatt med utgangspunkt i ulike kvinneaktivistars bidrag.

Bøe: Eg ser på aktivistar i Teheran, og det er eit stort skilje mellom landsby og storby. Men situasjonen i Iran er ein heilt annan, enn til dømes i Afghanistan, der kvinners tilgang til utdanning er avgrensa. Iranske kvinner jobbar for tida mot eit familielovforslag, der parlamentet blant anna gjekk inn for å fjerne den første kona sitt samtykke i polygame ekteskap. Iranske kvinner opplevde statens forsøk på å innføre lovar som gjer det lettare for menn å ha fleire koner som eit backlash. Kvinneaktivister i

Teheran, med Shirin Ebadi i spissen, drog til parlamentet og protesterte og stoppa ratifisering av artikkelen. Prosessen viser at det er eit stort tolkningsrom i islam. Dei fleste kvinneaktivistar jobbar mot lovar, med kodifisering av muslimske tekstar, i hovudsak Koranen og hadithane. Dei framhevar at det ikkje er noko i islam som viser til at praksisen med polygami skal oppretthaldast.

Islam er dynamisk

For å forstå kvinners rettar i sharia, må ein skilje mellom faktiske lover og islamske feministars strategi for forandring, seier Tønnessen. Like rettar for kvinner er til tider fråverande i lovene i Midtausten og Nord-Afrika i dag.

Tønnessen: I Sudan er det stigmatiserande med polygami, sjølv om loven i landet tillet det. I debatten om polygami er det mange ulike tolkingar som rår. Tolkinga av islam er eit utruleg dynamisk prosjekt. Islam er ikkje ein folkefiende som lever sitt eige liv. Det finst

imidlertid ingen fasit som kan avsløre kva som er riktig eller feil tolking. Tolkinga blir dermed ei elastisk og til tider selektiv øving som gjer islam til ein foranderleg masse. Om denne tolkinga drar i en ekstrem liberal eller ekstrem konservativ retning, avheng kort og godt av kven som tolkar. Vi har det same i kristendommen. Biskop Kvarme hevder med dekning i Bibelen at homofili er ei synd. Mange norske kristne avviser blankt dette og viser til andre kristne verdier når dei forsvare dei homofiles sak. Om det finst ein veg til kvinnefrigjering innanfor islam er eit spørsmål muslimske kvinner (og menn) stridast om. Det er med kvinnelige imamar som med kvinnelige prester – deira eksistens avheng av kven som tolkar dei religiøse tekstane. I desse tider ser vi altså uttrykk for denne selektive og elastiske nytolkinga av islam i form av islamske feministar som søker å retolke koranen i eit likestillingsperspektiv. Dette er både tankevekkande og viktig.

Bøe: Det er innanfor islam at desse kvinnes forhandlingsrom finst. Privat kan

dei vere sekulære feministar, men lovane må grunnast i den strategien som verkar, og det er at ein brukar det islamske rammeverket. I Koranen står det at polygami er tillate, men i del to av verset, står det at du skal handsome alle koner likt. Det meiner kvinneaktivistane ikkje er mogleg og derfor tolkar dei det slik at polygami ikkje bør vere tillete.

Ei kone for ein time

Bøe: I Iran har kvinneaktivismen eit elitepreg. Dei fleste kjem frå den øvre middelklassen og frå storbyane. Likevel kjem stadig fleire studentar frå landsbygda og frå ulike samfunnslag. Dei arrangerar underskriftskampanjar, deltek på møter og driv med det eg kallar «basic»-aktivisme. Det er mykje intern strid i desse laust organiserte kvinnerørslene. Eit spørsmål dei er usamde om er kva type rettar dei slost

«FEMINISTAR I SUDAN OG ANDRE STADER, KJEMPAR PÅ TO FRONTAR. MOT PATRIARKALSKE MENN OG MOT VESTLEGE FEMINISTAR SOM MEINER AT DEI MÅ REDDAST FRÅ ISLAM.»

for. Det finst sekulære grupper i Teheran som ønskjer internasjonale konvensjonar og som kjemper mot polygami. Men ein finn også religiøse kvinner i statlege organ, som meiner at polygami er bra for kvinner, og at det beskyttar familien. Dette blir

grunna med at det beskyttar mot utruskap og skilsmisse. Men polygami er ikkje vanleg, mest fordi det er så dyrt. Det krev at ein held ein familie til med bustad og livsopphald, det har dei færreste menn råd til. Det er ikkje ønskeleg å ha to koner i same hus. I Iran vert det no oppmoda til både polygami og midlertidige ekteskap. Det vert sagt at eit ekteskap kan vare frå eitt sekund til 99 år. Du kan ta ei kone for ein time, og mange meiner at dette er ein måte å skjule prostitusjon, men likevel fins det kvinneaktivistar som er for desse ordningane, fordi det beskyttar ei kvinnes ære. Det er i dag veldig mange single i Iran, og alle livsval blir skjøve fram i tid. Å vere ugift kvinne på over tretti år, vert rekna for svært uislamsk.

Islamsk versus vestlig feminisme

Tønnessen: Så langt er dei islamske feministane samde med vestlege sekulære feministar. Men islamske feministar meiner at lovene er eit produkt av ei konservativ og patriarkalsk tolking av islam gjort av og for menn. Vidare hevder dei at vegen til frigjering ikkje er sekulær, men islamsk. Feministar i Sudan og andre stader, kjempar på to frontar. Mot patriarkalske menn og mot vestlege feministar som meiner at dei må reddast frå islam. Den vestlege tilbodspakka blir sett på som ei tvangstrøye. Og mange meiner at vestlege feministar er arrogante. Dei tolkar det slik at vestlege feministar insisterer på at kvinner i muslimske land er undertrykte, men sjølv meiner dei muslimske kvinnene at dei ikkje er undertrykte. Ein misser ikkje si stemme sjølv om ein har på seg ein hijab. Dei kvinnene eg intervjuar i Sudan er sterke og politisk engasjerte. Det har aldri slått meg at dei er undertrykte. Vi treng ikkje å redde dei frå islam.

Bøe: Det er ikkje det at dei har noko i mot vestlege feministar. Kvinnene som kjempar kvinnesak i Iran les både «Det annet kjønn» og Koranen, men dei er samstundes opptekne av at vestleg feminisme ikkje passar i Iran. Mange er

irriterte over at dei på død og liv må vere sekulære, og dei oppfattar vestlege kvinner som ikkje-religiøse.

Utdanna i Vesten

Tønnessen: Ein kritikk mot den islamske feminismen er nettopp at debatten blir ført av øvre middelklassekvinner utdanna i Vesten. Dette ser eg svært tydeleg i Sudan, og ein kan spørje korleis desse kan representere dei muslimske kvinnes liv. Og landsbykvinnene på si side kan ikkje lett setje seg inn i den meir eller mindre akademiske «diskursen» i Khartoum, Teheran og andre stader. Eg synest også at islamske feministar som arbeider i en multireligiøs kontekst, som for eksempel Sudan og Libanon, ofte gløymer å inkludere minoritetskvinner i sin kamp for likestilling. Det er jo eit paradoks med tanke på at muslimar i Europa er svært opptekne av sine rettar som minoritet.

Tønnessen: Islamske feministar er ikkje så ulike feministar i USA. Begge feministgrupperingar jobbar for å reformere innanfor dominerande ideologiar, enten det er det kapitalistiske eller det islamske. Du kan seie at islamsk feminisme blir ei forhandling kvinnene har med staten. Det er uansett mykje som er samanfallande med vestlege feministar. Kvinner i Sudan og Libanon meiner alle at kvinner bør delta i politikk, at dei bør jobbe, at det skal vere lik løn for likt arbeid.

Bøe: Det har vore forsøk på å skape ei felles internasjonal muslimsk kvinnerørsl utan at dette har lykkast, men Sisters of Islam frå Malaysia er ein av organisasjonane som jobbar internasjonalt med stort gjennomslag. Blant anna har dei sidan 2005 arbeida med å utforme ei familielov som dei meiner er både i tråd med islam og prinsipp som rettferd og likskap. Målet deira er at lovforslaget skal kunne brukas som eit verktøy for å fremme reformar i muslimske land. Slike forsøk kan vise seg å vere meir levedyktige enn løysningar importerte utanifrå. ■



Med Guds blick i Armenia

Få armenere ble omvendt, men mange ble hjulpet av misjonæren Bodil Biørn etter folkemordet i 1915.

■ TEKST: MIA KOLBJØRNSEN

I årene fra 1915 ble nærmere 1,5 millioner armenere drept og fordrevet i det som senere er blitt kalt et folkemord. Midt i de dramatiske begivenhetene sto den norske misjonæren Bodil Biørn.

«Søster Bodil, De må fortælle hva De har set der nede, og selv om vore mænd hadde været skyldig til at faa en saadan behandling, saa tenk paa, at vore kvinder og barn blev myrdet, brændt og skjændet

og i tusenvis kastet i floden ...», skriver et armensk parlamentsmedlem til Bodil Biørn.

Og Bodil fulgte hans bønn. Fra hun dro til Armenia som misjonær i 1905, viet hun hele sitt liv til å hjelpe og kjempe for dette folket.

«Jeg har vært med å se alt det frykteligste som tenkes», skriver Biørn i sin dagbok. Alt dette formidler hun hjem. I bilder, brev og ord. På tross av at hun måtte være forsiktig med hva hun publiserte, av frykt for represalier. Slik ble hun vårt vitne til grusomhetene.

– Bodil Biørn var en meget modig og handlingsrettet kvinne, sier historieforsker Inger Marie Okkenhaug, som for tiden skriver en bok om henne for Spartacus forlag.

Okkenhaug har funnet mye materiale etter Biørn. Mange av hennes brev og bilder

TIL MUSCH TIL HEST. I 1907 red Bodil Biørn til hest til den avsidesliggende landsbyen Musch, der hun opprettet en poliklinikk og tok imot både armenske, tyrkiske og kurdiske pasienter. (Foto: Riksarkivet)



arkivert i Riksarkivet, noe har hun fått tilgang til fra Biørns gjenlevende slektninger. Det finnes også en film om Bodil: «De kaller meg mor» fra 2006/07, der Biørns barnebarn Jussi reiser til Armenia og Syria i sin eventyrlige bestemors fotspor.



KRISTENDOM OG MODERNE LEGEVITENSKAP.
I poliklinikken i Musch mottok Bodil Biørn
og den armenske assistenten Ruben 4000
pasienter årlig. (Foto: Riksarkivet)



Kallet fra Gud

Bodil Biørn ble født inn i et overklassehjem i Kragerø i 1871. Alt lå til rette for et komfortabelt og behagelig liv. Men Biørn ville det annerledes. Hun ville hjelpe. Da Biørn var 25 år fikk hun et kall og bestemte

[FAKTA]

Armenia er i dag en selvstendig republikk i det sørlige Kaukasus. Landet er regnet som den første kristne stat, og har derfor hatt en spesiell plass i mange kristnes hjerter. Rundt 1600 ble mesteparten av Armenia erobret av Det osmanske riket (Tyrkia). Persia kontrollerte det nåværende Armenia, frem til Russland overtok i 1820. Mot slutten av 1800-tallet oppsto et krav om større politisk selvstendighet for armenierne. Dette ble slått hardt ned på fra både russiske og tyrkiske makthavere. Fra 1894–1896 ble mellom 100 000 og 250 000 armeniere massakrert i de tyrkiske områdene. Under første verdenskrig antas det at 1–1,5 millioner armeniere ble utryddet i det som senere er blitt karakterisert som et folkemord. Tyrkia benekter fortsatt disse handlingene.

seg for å bruke sitt liv i Guds tjeneste, for å hjelpe syke og lidende mennesker. Hun dro til Oslo for å utdanne seg til sykepleier ved Diakonissehuset, og spesialiserte seg senere til jordmor.

«Selv fikk jeg kallet fra Gud på et K.M.A. møte, hvor der blev talt gripende om de armenske barns nød. Jeg meldte mig til fru kamm. Anker, og hun var lykkelig over å få en norsk søster derut ...», skriver Biørn.

Bodil følte også kallet fra Gud da hun senere forlot det store misjonssykehuset sentralt i Anatolia for å arbeide blant den fattige befolkningen i karrige fjellområder i det østlige Tyrkia. I 1907 red Bodil Biørn til hest til den vesle landsbyen Musch, der hun opprettet en poliklinikk. Sammen med sin armenske assistent Ruben tok hun imot tusenvis pasienter i året, både armeniere,

tyrkere og kurdere, og hjalp dem med alt fra øyesykdommer til fødsler.

Kvinnelige misjonærer

Det var ikke tilfeldig at Bodil Biørn valgte å slutte seg til nettopp KMA – Kvinnelige Misjonsarbeidere. KMA ble grunnlagt i 1902 etter mønster fra søsterorganisasjoner i Sverige og Danmark, og det var kvinner fra ledende samfunnslag i Norge som sto bak. Organisasjonen arbeidet for omvendelse av kvinner i den ikke-kristne verden, og for bedring av kvinners materielle og åndelige kår. KMA var med og for kvinner og hadde «kvinners arbeid for kvinner», som hovedprogram. Bodil Biørn skriver selv i mange sammenhenger om hvor mye kvinnefellesskapet både blant armenierne og KMA-medlemmene betydde for å gi henne styrke, inspirasjon og utholdenhet ►

- i sitt harde arbeid. Men ifølge Okkenhaug er det også nærliggende å se valget om å slutte seg til KMA, som et ønske om større yrkesmessig selvstendighet enn det var mulig å oppnå i andre misjonsorganisasjoner.
 - Bodil Biørn valgte en vei der hun slapp å følge noen andre mannlige autoriteter enn Vårherre, sier Okkenhaug.

Bistandspioneren Biørn

Bodil Biørn var en typisk representant for datidens internasjonale trend av utdannede, enslige kvinner som gjennom yrkesaktive liv forsøkte å virkeliggjøre idealet om kristendommens globale utbredelse, i misjonens og modernitetens navn, skriver Okkenhaug i artikkelen «Herren har givet mig et rig virkefelt» i Historisk tidsskrift (Bind 88, 2009).

Dette vises også i Biørns arbeidspraksis, hvor opprettelsen av en moderne helseklinikk og spesialisering som jordmor ble en realisering av misjonsidealet om «kvinnens arbeid for kvinner og barn». Okkenhaug er opptatt av å formidle hennes rolle, ikke bare som misjonær, men også som bistandsarbeider.

– Bodil Biørn var del av den første generasjonen som beveget seg fra misjon til bistand og var med på oppbyggingen av Armenia, Syria og Libanon etter 1. verdenskrig. I en region der antall omvendelser var omtrent fraværende, måtte misjonsvirksomheten legitimeres ved lindring av fysisk nød, sier Okkenhaug.

Armenernes «mor»

Krigshandlingene i 1915 førte til at det etter hvert ble umulig for Bodil å fortsette arbeidet i Armenia. Utslitt av det hun hadde opplevd dro hun hjem til Norge i 1917, med den vesle gutten Fridtjof på to år, som hun hadde adoptert. Hjemme fortsetter hun sitt arbeid for armenerne. I de neste fire årene reiser hun rundt med sine egne lysbilder og forteller om forholdene i landet. Men trangen til å hjelpe konkret har hun fortsatt, og i 1922 forlater Biørn sønnen hos venner i Norge, og drar for å hjelpe armenere i landflyktighet i Konstantinopel. Siden drar hun til den nyopprettede armenske republikken og etablerer et barnehjem i byen Leninakan, før hun i 1926 drar til Aleppo i Syria, for å arbeide i de store armenske flyktningeleirene der. Hele tiden er det barnas nød som driver henne:

«Det er et bibelord som har blitt meg så kjær: Herren sier at den som tar imot et slikt lite barn i mitt navn, tar imot meg. Han kommer til meg gjennom sine minste», skriver Biørn.

I 1935 kom Bodil hjem til Norge for godt. Hun døde i 1960. I dag er det reist minnesmerker over henne både i Kragerø og Armenias hovedstad Jerevan. Bodil Biørn lever videre i norske og armenske hjerter. ■

– Ytringsfrihet ivaretar religiøse følelser

Flemming Rose mener at land med ytringsfrihet er mer sensitive overfor religiøse følelser enn det totalitære samfunn er.

■ TEKST OG FOTO: KIM E. ANDREASSEN

Demokratiske samfunn der ytringsfriheten står sterkt er mer sensitive overfor religiøse følelser, i den forstand at alle former for livssyn tillates. Alle kan komme til orde, og alle er i like stor grad utsatt for kritikk, i følge Rose.

– I totalitære samfunn er det ofte bare én religion som tolereres, og det er forbudt å kritisere den, sier Rose.

Riktignok mener han at det finnes mange han kaller religiøse analfabeter i Vesten, folk med liten kunnskap om religion. Men det er også en del som misforstår religioner ved at de ikke tør å kritisere, eller nevne dem i debatter.

Men i et moderne samfunn med flere livssyn og religioner, er man nødt til å tåle at ens religiøse følelser av og til kan bli krenket. Risikoen for vold avtar der ytringsfriheten øker, i følge Rose.

– I et demokrati med sterkt grad av ytringsfrihet lærer innbyggerne å tolerere andres synspunkter. Istedenfor å ty til vold lærer de å håndtere konflikter med debatt, hvor de sterkeste argumentene vinner, sier Rose.

Han viser til bråket som oppsto etter publiseringen av muhammedtegningene i 2005, som en bekreftelse på dette. I følge Rose oppsto volden kun i land som mangler ytringsfrihet.

I land med sterk grad av ytringsfrihet var det derimot argumentene som dominerte. Selv om debatten av og til gikk over stokk og stein, var det likevel ordene som haglet.

– Volden begynner der ordene slutter, sier Rose. ■



YTRINGSFRIHETENS FØRSTERIDDER: Flemming Rose er kulturredaktør i Jyllands-Posten og mest kjent for å ha publisert Muhammedtegningene i 2005. Han deltok nylig i en diskusjon om ytringsfrihet og blasfemi i regi av UiB.



Turistar fyller tomme kyrkjer

Nordmenn flest sviktar gudstenestene, men i sommarmånadane strøymmer utanlandske turistar til kyrkjene i Bergen.

■ TEKST: ÅSE JOHANNE ROTI DAHL

Religionsforskarar har intervjuar over to hundre turistar som har oppsøkt Johannes-kyrkja i Bergen. Desse var blant 2000 turistar som i løpet av ein periode på seks veker i 2007 kom til kyrkja. Intervjua med turistane viser at kyrkjerommet inviterer til ro og ettertanke.

– Overraskande mange nyttar høvet til å tenne lys og tenke over eksistensielle spørsmål, seier Michael Stausberg, professor ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap. Saman med Janemil Kolstø, vitenskapelig assistent ved Institutt for arkeologi, historie,

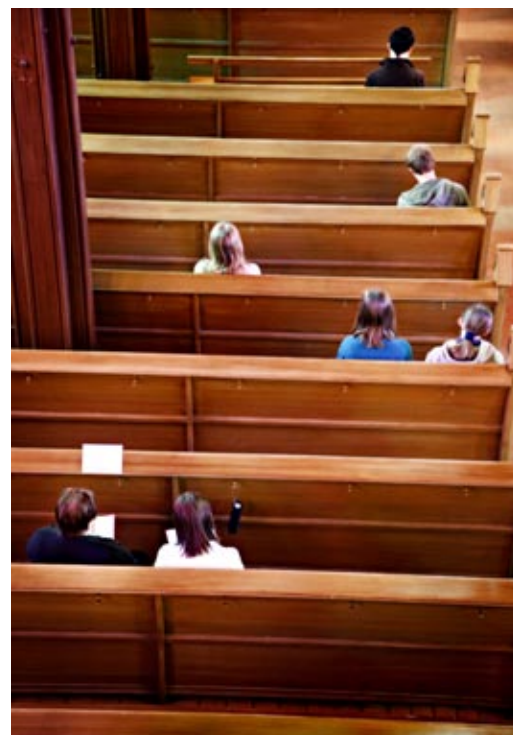
kultur- og religionsvitenskap, står han bak forskingsprosjektet om turistar som oppsøker kyrkjene i Bergen.

Turistane sine motiv for å oppsøkje kyrkjene var ulike. Medan nokre oppgav at interessa for kyrkjene hang saman med personleg tru, svarte mange også at interesse for kunst, arkitektur, kultur og historie låg bak. Dei såg eit besøk i kyrkja som ein dørøpna til det norske.

– For dei representerer kyrkja ein kraftkonsentrasjon av norsk kultur, seier Janemil Kolstø.

Kolstø og Stausberg tykkjer det er interessant at turistane nettopp peikar på høvet til å få kjennskap til norsk kultur og norske verdiar gjennom eit besøk i kyrkjene.

– Noreg vert sett på som eit av dei mest sekulære samfunna i verda. Dersom turistane verkeleg vil bli kjende med den norske kulturen, ville dei nok hatt større utbytte av å gå på til dømes Brann stadion eller Bystasjonen, seier Stausberg. For dei norske turistane uteblir frå kyrkjene. Turistar frå over 20 land er representerte i undersøkjinga, men berre eit par av dei er nordmenn. ■



2000 turistar vitja Johanneskirken på seks veker i 2007. (Foto: Scanpix)

Hellig og farlig sex

Religion er mer sexvennlig enn sexfiendtlig, og kristendommen har det mest anstrengte forholdet til seksualitet, sier forsker.

■ TEKST: WALTHER WEHUS

– Mange sitter med en forståelse av at religion er generelt sexfiendtlig, i alle fall overfor visse former for sex. Men noe slikt finnes det ikke grunnlag for å si. Det er ikke den form for sex som ikke både er anbefalelsesverdig og fordømmes. Dette sier førsteamanuensis ved UiB, Dag Øistein Endsjø, som har skrevet om religiøse syn på seksualitet i boken «Sex og religion. Fra jomfruball til hellig homoseksualitet» som ble utgitt i mai 2009. Endsjø har gått verdens fem store religioner, og deres forhold til seksualitet, i sømmene.

Med sex, ingen gjenfødelse

– Mange religioner har en hellig forståelse av sex. I de ikke-monoteistiske religionene har gudene også sex. Den monoteistiske guden har ikke det, men det finnes engler og

demoner og andre overnaturlige skikkelser som er seksuelt aktive, sier Endsjø. På tross av at seksualiteten blir priset i ulike religioner, kommer det kanskje ikke som noen overraskelse at det er kristendommen som er den mest sexfiendtlige religionen.

– I kristendommen er utgangspunktet at sex ikke er bra i det hele tatt. Det er Paulus helt klar på. Ekteskapet er bare for folk som ikke kan styre seg, forklarer Endsjø.

Men også i buddhismen finnes det en kraftig pekefinger: Man kan ikke oppnå forløsning fra gjenfødelsessyklusen om man har sex i dette livet.

Hovedregelen de fem religionene imellom er likevel at ekteskapelig sex er å



Sodomittiske kjettere i en fransk «Bible moralisée» fra 1200-tallet.

foretrekke. Men unntakene finnes, blant annet når det gjelder utroskap.

Flytende grense for utroskap

– I den jødiske bibelen defineres ikke utroskap ut fra ekteskap, men ut fra kvinnens status. Om en gift mann har sex med en ugift kvinne er det helt ok, selv om kvinnen kan komme i livsfare om det blir oppdaget senere. Prostitusjon er helt greit ifølge den jødiske bibelen. Det er variasjoner i forhold til de forskjellige deler av jødedommen, men skilsmisse er noe opprinnelig bare mannen har rett til å ta ut. Om han nekter konen skilsmisse, vil det innen deler av moderne ultraortodoks jødedom ikke fordømmes om han har samkvem med andre kvinner. Hun på sin side kan ikke ha sex med andre.

Endsjø mener dette problematiserer heteroseksualiteten som kategori.

– I de fleste religioner er det forskjellige regler for mannlig og kvinnelig seksualitet. Kristendommen var i utgangspunktet den eneste religionen hvor seksualiteten til kjønnene var likestilt, men det endret seg raskt etter mønster fra andre middelhavsreligioner. Det er sterkere normer for kvinners heteroseksualitet enn for mannlig heteroseksualitet. ■

Nansen som nevrobiolog

Før Fridtjof Nansen vart Grønlandsfarar, diplomat og humanitær pionér jobba han på museum i Bergen og forska på nervesystemet til slimålen.

■ TEKST: ÅSNE HAGEN

■ FOTO: UNIVERSITETSBIBLIOTEKET I BERGEN, BILLEDSAMLINGEN

Då Fridtjof Nansen døydde i 1930, hadde han utretta ei mengd bragder på vidt forskjellige område. Han hjelpte flyktningar, drog på ekspedisjonar og involverte seg i diplomatiet. Færre veit at Nansen stod for viktig nevrobiologisk forskning dei fem åra han budde i Bergen.

– I ettertid er Nansen omtala som ein av nevronteoriens forfedrar på bakgrunn av doktorarbeidet hans, seier Karen B. Helle, professor emeritus knytt til Institutt for biomedisin ved UiB.

Museum og mikroskop

Nansen vart fødd i Kristiania i 1861, tok eksamen artium i 1881 og kom til Bergen året etter. Sjølv om han var dregen mot kjemi og fysikk, valde han i staden å studere zoologi, då han meinte det lét seg kombinere med friluftsliv.

Då andrekonserveratoren ved Bergen Museum sa opp stillinga si, var museumsstyrar Daniel C. Danielssen i beit for kvalifisert søkjarar. Framfor telegrafbodet, farmasøyten og tollkasseraren det elles stod mellom, valde han Fridtjof Nansen. Same haust tok Nansen fatt på arbeidet som andrekonserverator ved Bergen Museum. Her vart han snart del av eit lite, men aktivt fagmiljø leia av lepralegen og zoologen Danielssen.

– Forskingsmiljøet elles bestod av kirurgen Johan Koren, Gerhard Armauer Hansen som oppdaga leprabasillen, og dei utanlandske zoologane som gjesta museet, fortel Karen Helle. Det var zoologen Olav S. Jensen, forgjengaren i konservatorjobben, som gav Nansen den første opplæringa i mikroskopering.

Eiga forskning

J. K. Jansen skriv at Nansen hadde med seg siste skrik innan mikroskop då han byrja i jobben. Det nyaste vedunderet til Zeiss var kjøpt for ei pengegåve frå faren. Snart kom det til nytte i forskinga som Nansen dreiv på eiga hand parallelt med museumsarbeidet.

Nansen vart tidlig interessert i nervesystemet si organisering, og studerte korleis systema var bygd opp hos lågarestående organismar frå havet. Blant forskingsobjekta var det primitive virveldyret slimål, og virvellause dyr som flatormar, blautdyr og krepsdyr.

– I løpet av åra i Bergen lærte Nansen seg metodane for nevrohistologi. Denne kunnskapen vart avgjerande for at han kunne vise dei klåre avgrensingane mellom nervecellene sine utløparar, seier Karen Helle.

Studietur for medaljen

Som 24-åring drog Nansen på studietur til universitetsmiljø i Tyskland og Italia, mellom anna for å lære seg Golgi sin teknikk

for sølvfarging av nerveceller. For å få reisepengar veksla han inn gullmedaljen han fekk som utmerking for det første publiserte forskingsarbeidet sitt, trykt i årsmeldinga til Bergen Museum.

Nansen elska forskinga, sjølv om det ikkje var den han fekk løn for. I eit brev til faren skreiv han: «Skal det knibe kan jeg med den største tålmodighet finde meg i de tarveligste kår, især vis det gjelder mit studium, der er min lyst og for hvilket jeg så gjerne ofrer alt annet av livets fornødenheder.»

Viktig for nevrnteorien

Nansen gjekk inn i den nevrobiologiske forskinga i ei tid der feltet var prega av sterk fagleg usemje. Den vanligaste oppfattinga på midten av 1800-talet var at nervecellene med sine utløparar danna eit retikulum – eit samanhengande flettverk som sende signal frå sanseapparatet ut i kroppen. Ei lita gruppe forskarar hevda tvert imot at nervenettverket var bygd opp av einskilte celler, og at signala vart sende frå celle til celle.

I striden mellom retikular teorien og nevrondoktrinen plasserte Nansen seg i den siste leiren. Han vidareutvikla Golgi-metoden for å farge nervane frå dyr med høgt saltinnhald. Snart slo han fast at nerveutløparane ikkje hang saman, i motsetnad til kva retikularskulen forfekta.

Nansen publiserte tre artiklar med foreløpige observasjonar fram til han forlét Bergen i 1887. Den samanfattande avhandlinga fekk namnet *The Structure and Combination of the Histological Elements of the Central Nervous System*. J. K. Jansen skriv at Nansen i avhandlinga si viste ei nærast intuitiv forståing av hovudpunkta i nevrondoktrinen, som på den tida enno ikkje var formulert.

Sveitt disputas og polarfeber

Fagmiljøet i Kristiania vart ikkje overtydd om at Nansen hadde noko å fare med. Ved doktorgradsdisputasen der fekk Nansen mykje motbør frå opponentane, som ikkje forsto seg på det originale i avhandlinga. Det vart òg sagt at dei ikkje venta å sjå han att etter Grønlandsferda.

Sjølv lét Nansen seg oppsluke av polareventyret. Før han byrja ved museet hadde han vitja Ishavet på ein fire månader lang tur med ei selfangstskute. No vart han på ny innhenta av polarfeberen.

– Heilt sidan turen til austkysten av Grønland sommaren 1882 hadde Nansen arbeidd med planane om å krysse Grønland på ski. Etter Grønlandsferda i 1888-89 og FRAM-ekspedisjonen til Nordpolen vende han aldri attende til nerveforskinga, fortel Karen Helle. Bidraga som Nansen ga til nevrobiologien gjekk i gløymeboka for lang tid, og skulle først få aksept mange tiår seinare.

Professor og høgkommissær

Tilbake i Kristiania vart Nansen førstekonserverator ved Universitetets Zoologiske Museum. Etter polferda vart han utnemnd til professor i zoologi, ei stilling som i 1908 vart omgjort til eit professorat i oseanografi.

Nansen hadde som vanleg fleire jern i elden. I samband med unionsoppløysinga i 1905 vart han vald til Noregs sendemann i London. I 1921 vart han historias første høgkommissær for flyktningar. Året etter fekk han Nobels Fredspris på grunn av

Kunnskap frå laboratoriet

På det medisinske og naturvitskaplege domenet var arbeid i laboratoriet eit viktig kjenneteikn ved epoken Nansen var aktiv i.

- Spesialiseringa som starta på 1800-talet vart svært omfattande mot slutten av hundreåret og vidare på 1900-tallet, fortel Astri Andresen. Ho er professor i historie ved UiB med helse- og medisinhistorie som spesialområde.
- Det vart etablert ei oppfatting av at laboratoriet var «staden» der ny kunnskap vart frambrakt, særleg ved hjelp av mikroskopet, viviseksjonen og kjemien, seier Andresen.
- Laboratoriet produserte ein særeigen form for kunnskap, og understreka på mange vis også vitskapen sin eksklusivitet.

[FAKTA]

den humanitære innsatsen han hadde gjort for flyktningane etter første verdskrigen.

Den språkmektige Nansen nytta både engelsk, tysk og fransk. Kunstnarleg var han òg. Mellom anna rissa han sirlege illustrasjonar til avhandlinga si, og teikna frå polarekspedisjonane. Han skreiv fleire bøker, både reiseskildringar og vitskaplege verk.

Supermann eller produkt av tida?

Ein kan saktens spørje korleis Nansen kunne gjere det så bra på alle desse områda. Han var nok eit multitalent med evner og arbeidskapasitet utover det vanlege, men noko av svaret finn me òg i tida. Sjølv om Nansen berre hadde eksamen i dei førebunde prøvene då han vart tilsett ved museet, fekk han vise kva han var god for gjennom arbeidet med avhandlinga.

«I vår tid er ein tilsvarande innsats rett og slett ikkje mogleg», skriv Karen B. Helle i ein artikkel frå *Naturen*. Ho peiker på at planlegginga og styringa av forskning er blitt så byråkratisert at me

ikkje lenger kan sjå for oss eit like originalt og sjølvstendig bidrag som avhandlinga til Nansen frå ein 25-åring utan rettlear. Nansen mangla formell eksamen i zoologi, og måtte difor avleggje ei særskild omfattande doktorgradsprøve.

Dei banebrytande observasjonane frå Nansen vart ikkje nemnde då Nobelprisen i medisin for 1906 vart delt mellom Cajal og Golgi. Den endelege sigeren for nevronteorien kom først på 1950-talet, då han vart stadfesta ved hjelp av elektronmikroskopet. Etter kvart fann òg vitskapshistorikarane fram til Nansen si gløynde forskning. I nyare tid har fleire fått auga opp for grunnlagsarbeidet som Nansen gjorde. ■

Kjelder:

J. K. Jansen: «Merkesteiner i norsk medisin» *Tidsskrift for Den norske legeforening*, 2001, nr. 2

Karen B. Helle: «Fridtjof Nansen – zoologistudent og forskerkrutt i Bergen» *Naturen*, 1987, nr. 6, s. 208–212



Sildeluktende skatter

Møt dem som tar vare på de eldgamle sakene i Spesial-samlingene. Og spøkelset som roter i hyllene.

■ TEKST OG FOTO: WALTER WEHUS

Det lukter enda verre i manuskript-samlingen enn i de store magasinene man må gå gjennom for å komme dit. Til nå har luften i Spesial-samlingene vært behagelig kjølig og tørr, selv de mange hundre hyllemeterne med aviser som Pravda, Adresseavisen og Times, hadde en betryggende duft av gammel cellulose.

Men lukten blir verre når man kommer inn i det aller helligste. Underlig, egentlig. Dette magasinet huser de mest verdifulle bøkene og manuskriptene til Universitetet i Bergen. Adgangen er strengt begrenset, og når ansatte skal inn for å hente bøker må de gå to og to for å minske sjansen for tyveri. Etter sikkerhetsforanstaltninger i døren blir vi skrevet inn sammen med våre to guider: den høye, tynne og smått nervøse avdelingslederen Rune Kyrkjebø, og den mer avslappede og godlynte avdelingsingeniøren Pedro Vasquez.

Lukten river i nesen. Munnen er for lengst tørket ut av det tørre miljøet. Til og med øynene begynner tilsynelatende å fuske når vi ser bevegelser langt nede blant hyllene med bøker. Selv om det ikke er noen der. Vi går forbi en førsteutgave av John Miltons «Paradise Lost». På en skuff står årstallet 1247.

Skal det virkelig lukte slik?

Reparatørene kommer

– Dette er drømmejobben. Det er et veldig bra sted å arbeide, og mye bra stoff som dukker opp, forteller Pedro Vasquez.

Tidligere på dagen. Vi kan se solskinn på veggen utenfor kontoret hans, som ser

ut som Reodor Felgens kontor om han bestemte seg for å drive et antikvariat og alkymistkontor samtidig. Kontoret har to arbeidsplasser, men det tradisjonelle skrivebordet har måttet vike plass for en stadig ekspanderende sykestue for skadede bøker. En medtatt utgave av «Erläuterungen zu Schillers Gedichten» ligger på arbeidsbordet, flankert av ulike typer verktøy og utstyr. Lærbalsam. Et glass merket «Pulverisert papir».

Vasquez er avdelingsingeniør på manuskript- og librarsamlingen, og er enerådende når det gjelder å preservere gamle bøker. Da han kom til universitetet på midten av 90-tallet var han forundret over den dårlige tilstanden på bøkene i biblioteket.

Han har bakgrunn som kunstrestauratør. Nå preserverer han bøker, og gjør et poeng ut av at dette er helt noe annet enn å *konservere* dem. Han gjør ingen større inngrep i bøkene, og det er ingen våtkjemi inne i bildet.

– Det går ikke an å jobbe fort med dette. Det krever nøyaktighet og tålmodighet, forteller han mens han viser hvordan bøkene er sortert i et tilsynelatende kaos. Bøkene bak skrivebordet er fra 2008, og videre oppover på hyllene helt tilbake til 2003. «Vitenskapens tidsfordriv» har stått der i seks år nå.

– Etter mange år uten god behandling, er det mye å gjøre her. Bøkene blir limt, smurt inn med lærbalsam, og må tørke, forteller Vasquez, og viser frem hyllen med bøker som er midt i prosessen.

– Mens det tørker kan jeg for eksempel gå en tur, sier han og smiler.

Minimerer fristelsene

Spesialsamlingene består av en rekke samlinger med forskjellig materiale ved Universitetsbiblioteket i Bergen. Dagens bibliotek er en videreføring av det gamle Bergens museums bibliotek stiftet i 1825. Fra museets tid og til i dag er samlingene bygget



1



2



3

opp ved hjelp av gaver, innsamling og innkjøp. Avdelingens samlinger består av en stor billedsamling, manuskripter, diplomer, kart, antikvariske boksamlinger og aviser.

Dette står å lese på samlingenes egen presentasjon på internett. Virkeligheten er, som den så ofte er, enda saftigere. Et eller annet sted i samlingene ligger Dickens egen fjærpenn, utallige førsteutgaver, og uvurderlige dokumenter.

– Vi har noen gjenstander i antikvarisk verdensklasse, og det gir nesten litt angst å tenke på at vi skal ta vare på dem, betror Rune Kyrkjebø.

Sikkerheten rundt samlingene har økt betraktelig de siste tiårene. Mens det på 50-tallet ikke var uvanlig for forskere å låne med seg mange hundre år gamle bøker, er det i dag mye strengere. En bemannet lesesal er det nærmeste disse bøkene nå kommer friheten, og det er tatt forholdsregler mot langfingrede ansatte.

– Når noe har blitt stjålet fra samlinger som våre, har det som regel vært gjort av interne. Vi har ikke grunn til å tro at det har vært mange tyverier her, men vi er nødt til å ta risikoen alvorlig. Bruken av manuskripter og gamle bøker er alltid en tillitssak. Vi må stole på hverandre, men også legge opp til minst mulig direkte tilgang, sier Kyrkjebø.

Vi skal ikke lenger tilbake enn til 2007 for å lese om tyveriet av Mowinckel-brev fra Spesialsamlingene. Den gangen ble det avslørt av Bergens Tidende da arvingene til en tidligere ansatt forsøkte å selge brevene gjennom et firma i Oslo.

– Etter dette strammet vi inn på rutineene. Vi ble oppmerksomme på faremomentene ved at mange har tilgang, og nå er det svært begrenset hvem av de ansatte som får slippe inn, sier Kyrkjebø.

1

Denne håndkolorerte bibelen fra middelalderen har permanent tilhold i kjelleren.

2

Denne boken med sjeldne naturtrykk (plantene er presset og deretter håndkolorert) dukket opp fra arkivet ved en tilfeldighet.

3

Rune Kyrkjebø i en av veldig mange rekker med bøker – hyllene flyttes med håndkraft ved å dreie på hjulene.

4

Også på kontoret råder museumsstemningen. Disse stemplene ble tidligere brukt for å merke biblioteksbøker.

5

I arkivene finner man blant annet komplette årganger av Bergens første avis. I starten ble den bare hengt opp i et vindu på Bergen Adressekontor, før man etterhvert gikk over til å trykke flere kopier.

6

Pedro Vasquez med del av et pergament fra 1500-tallet.

4

5

6

Lukten forklart. Og en ny gåte.

Til slutt blir vi nødt til å spørre: Gammelt skinn og pergamenter lukter da ikke slik?

– Det er fra det gamle bergenske fiskehandlerarkivet. Det går fra 200 år tilbake og fremover, og utskiller en viss ... odør, forteller Kyrkjebø.

Vi går bortover den kunstig opplyste korridoren, bokstavelig talt i retning lukten. «Lukt», sier Vasquez og holder opp en medtatt bok innbundet i brunt skinn under nesen vår, «sild!».

Ved utgangsdøren må vi signere oss ut. En stor bok ligger der med navn på dem som har gått inn og ut, klokkeslett og dato. En veldig tydelig romstering foregår rundt et hjørne, og tyder på at adgangen til Spesialsamlingene kanskje ikke er så eksklusiv som Kyrkjebø vil ha det til.

– Vi bør la være å skru av lyset, det er noen som holder på å jobbe der borte, sier vi.

Kyrkjebø og Vasquez ser på hverandre.

– Det er husspøkelset vårt, James Grieg. Han ble med oss fra det gamle muséet, og flytter på ting i hyllene, forteller Kyrkjebø.

Av kontrollboken ved inngangen går det fram at ingen andre har skrevet seg inn etter oss. Vi slukker lyset når vi går og lar James holde på med sitt.

Samlingen som favnet alt

Arkivskap etter arkivskap med mikrofilmer utgjør den mest komplette samlingen av norske aviser. Bøker med sjeldne naturtrykk gir selv den mest blaserte botanikkprofessor hakeslepp. Såkalte «diplomer» fra 1200-tallet gir innblikk i livet i forgangne tider. Men Spesialsamlingene er også mye mer.

På et helt annet sted på Høyden ligger tidsskriftsamlingen: 12 000 hyllemeter med blader, magasiner og trykksaker som universitetet abonnerer på. For tiden er 661 løpende abonnement og 103 000 enkelthefter sirlig arrangert i teknisk avanserte elektriske hyller, to meter under havnivå. Komplette årganger av det erotiske magasinet «Cupido» (merket «Ikke til hjemlån») står mellom bibliotektidsskrifter «Cum Libris» og «Curator».

– Folk kommer og låner, henter, leverer. Dette er en glemt side av biblioteket. Hvor mange nye hyllemeter trenger vi hvert år?

Pedro Vasquez viser oss det andre kontoret sitt. Her lager han syrefrie bokser til å oppbevare skrøpelige bøker, han lager diverse utstillinger, og overfører Grieg-akademiet sine vinylplater til elektronisk format.

– Dette handler ikke bare om å sette lim på bøker. Man må gjøre det med hjertet! ■



UTVIDER KJØNNSROMMET: Mange av Norges mest profilerte og kjende kvinner omtalar seg sjølv som «gutejenter». Det gjer også dei mest aktive feministane frå 1970-talet. Gutejente er ein akseptert måte å utvide kjønnsrommet på, seier forskar Ingrid Birce Muftuoglu. Ho har intervjuet kvinner frå Kvinnefronten, Nyfeministane og Brød og roser.

Gutejenter vart feministar

Først klatra dei i tre, seinare reiv dei ned kjønnsbarrierane. Mange av feministane på 1970-talet vaks opp som «gutejenter».

■ TEKST: HILDE KVALVAAG

Ingrid Birce Muftuoglu har så langt intervjuet ti heteroseksuelle kvinner til doktorgradsprosjektet «Hverdagsaksjonen – personifisering og estetisering av 1970-tallets kvinnekamp». Muftuoglu vart forundra over at åtte av dei ti i løpet av dei første minuttene introduserte omgrepet gutejente, når dei skulle beskrive sin eigen oppvekst.

– Eg byrja å tenke at forteljingane om gutejenter kanskje kan sjåast som ei føresetnad for ein feministisk estetikk på 1970-talet. Og at omtalen av seg sjølv som gutejenter er viktig for å forstå dei politisk

aktive liv dette tiåret, seier Muftuoglu. Ho fortel at nokre av informantane knytte verdiar som impulsivitet, valfridom, kreativitet og styrke til det å ligne gutar i barndom og ungdom. Desse verdiane, som vart knytt til maskulin veremåte, blir seinere forhandla inn i det nokre av kvinnene oppfatar som ei «naturleg» kvinnelegheit. Muftuoglu meiner at når kvinnene engasjerte seg politisk vart maskuliniteten maskert.

– Nokre av informantane mine er blant dei som opponerte mot at «kvinneligheita» skulle skjulast. Dei braut estetisk med gutejenteidentiteten som dei tidlegare hadde omfamna.

For, som unge vaksne, da desse kvinnene vart aktive i kvinnerørsla, vende dei seg mot sin tidlegare guteidentitet. Dei valde i staden å utforske sider ved det kvinnelige. Nokre av informantane definerer det kvinnelege i opposisjon til det dei oppfatar som kvinnerørsla sitt krav til kjønnsnøytralitet, medan andre fortel om kor godt det var å sleppe skjønleikstyranniet ved å kle seg i

busserull, fotformsko og flagrande klede. På 1970-talet var det kontroversielt å pynte seg. Det vart forbunde med populærkulturens mannsdominerte kvinnesyn. Men mange kvinner var ikkje komfortable med dette kjønnsstrippa idealet, og det vart forhandla om det var mogleg å vere feminist med leppestift.

Kvardagsaksjonen

«Det personlige er politisk» var det viktigaste slagordet for 1970-talets feministar. Muftuoglu ser særleg på korleis dei nye feministane handterte «privatsfæra».

Det var ulike oppfatningar i kvinnerørsla om kva det personlege var for noko, og korleis det skulle politiserast. I nokre av dei første numra av Sirene vart kvinner oppfordra til å aksjonere heime og i nabolaget.

– Medan eg forventa historier om arbeidsdeling og store praktiske omveltingar i privatsfæren, framstilte mange av informantane seg som likestilte i forhold til partnaren. Nokre sa dei kjempa kvinne-



8. MARS: «Det personlige er politisk» var det viktigste slagordet for 1970-talets feministar. Mange av krava var dei same som i dag, barnehageplass til alle, og til overkommelege satsar.

kampen for andre mindre medvitne enn dei sjølv. Dei fortel at mødrene deira hadde passa på at dotrene skulle få fridom. Dei visste knapt korleis dei skulle støvsuge, men var svært sosialt medvitne. Mange levde med menn som også var politisk aktive. Ei av konfliktane var at kvinnesaken ikkje vart tatt alvorleg av mennene og vart sett på som underlegen andre større og overgripande politiske saker, som til dømes klassekampen.

Lært opp til å vere uskikkelege

Muftuoglu peiker på at klasse er eit svært viktig omgrep for å forstå kva bagasje kvinnene i feministrørsla hadde med seg inn i kvinnekampen. Mange av informantane understrekar at dei var kvinner som hadde respekt og status, medan andre jenter ikkje hadde fått fridom til å utvikle seg som dei ville i barndommen. Dei vart forma inn i ei jenteverd. Det førebelse inntrykket er at markeringane mot dei andre

som ikkje hadde fridomen til «å vere gut» og overskride kjønnsbarrierer i barndommen, til ei viss grad er knytte til oppfatningar av å høyre heime i ei klasse.

– Barndomens gutejenteidentitet gav for nokre av informantane fridomen til å herje, til å vere uskikkelege, til å vere kritiske og utforskande. Dette fortsette dei med i kvinnerørsla sin kritiske diskurs. «Gutejentene» fortel om gode materielle oppvekstforhold. Dei kjem frå heimar med pene omgjevnader, aktive og sosialt medvitne mødrer. Informantane kamouflerer på mange måtar forteljinga om klasse, men samtidig fortel dei om mødrenes paternalistiske haldningar overfor dei som var dårlegare stilt og trengte hjelp og leining, noko dei sjølv vidarefører i eigen historie om 1970-talets kvinnerørslar, seier Ingrid Birce Muftuoglu. ■



MIN METODE

ANEMARI NEPLE
DOKTORGRADSTIPENDIAT VED
INSTITUTT FOR LINGVISTISKE,
LITTERÆRE OG ESTETISKE STUDIER
ALLMENN LITTERATURVITENSKAP

Du er på jakt etter «konstruktive erkjennelsesstrategier» i Tor Ulvens forfatterskap. Hva er det, og hvordan finner du dem?

Tor Ulvens tekster oppfattes gjerne som pessimistiske, men min hypotese er at det også finnes et konstruktivt felt i dem. Hos Ulven finnes det en gjennomgående søking etter erkjennelse, for eksempel i form av subjekter som ser på en gjenstand eller et landskap, og med dette som utgangspunkt reflekterer over mulighetene for å forstå verden. Erkjennelse er et begrep med mange betydninger både i dagligtale og i filosofien, i tilknytning til hvordan vi oppfatter verden og hvilke muligheter vi har til (sann) kunnskap. Min anvendelse av begrepet springer særlig ut fra den franske litteraturfilosofen Maurice Blanchot.

Fornuften og språket forteller oss at det finnes noe bortenfor det vi kan forstå, som for eksempel døden. Det finnes ingen måte vi kan få kjennskap til døden på, bortsett fra ved å dø, men da er man jo ikke lenger menneske og dødelig. Og samtidig som vi vet at det må finnes noe bortenfor det vi kan forstå, setter fornuften og språket grenser for hvilken erkjennelse vi kan oppnå. Negative kategorier som død, meningsløshet eller ingenting er en forutsetning for de positive kategoriene vi omgir oss med til daglig. Men språket kan ikke ta opp i seg de rene negative kategoriene. Derfor er det umulig å gjøre språklig rede for hva «fravær», «døden» eller «ingen ting» er, men de er likevel tilstede i språket og verden. Samtidig kan mennesket, gjennom språket, reflektere over begrensningene for sin egen erkjennelse.

I arbeidet mitt forsøker jeg å identifisere og utforske det jeg kaller «konstruktive erkjennelsesstrategier» i Ulvens prosa, altså hvilke muligheter vi har for erkjennelse. Ulven prøver å utvide mulighetene for erkjennelse ved å skrive seg forbi de språklige begrensningene. Alle litteraturvitere bruker lesning som metode. Jeg bruker en variant nærlæsning, som er en analyse av elementene i et litterært verk. Men til forskjell fra mange andre, leser jeg tekstene sammen med et knippe filosofiske tekster. Jeg mener bevegelse er et kjennetegn ved Ulvens strategier for hvordan man kan oppnå erkjennelse, og da særlig forsvinning. Man kan ikke observere et rent fravær eller ingenting, men man kan observere en forsvinnende bevegelse på veien mot ingenting. Det gjelder å finne de stedene hvor teksten er på sporet av fraværet, og så følge sporet så langt som mulig. I ett av diktene sine sier Ulven: «Forsvinning/ er/ dannelsen», altså at det å bli borte paradoksalt nok er å bli til. Forbindelsen mellom forsvinning og dannelsen er ett av sporene jeg vil følge videre.

■ TEKST: KJERSTIN GJENGEDAL

STÉPHANIE LE HELLARD (37 ÅR)

SENTER FOR MEDISINSK GENETIKK OG MOLEKYLÆRMEDISIN,
HAUKELAND UNIVERSITETSSYKEHUS
TILDELT 12 MILLIONER KRONER

Tolv millioner i anerkjennelse

Genforsker Stéphanie Le Hellard var skeptisk til fremtidsmulighetene i Norge. Det var før hun fikk 12 millioner kroner for fremragende forskning.

■ TEKST OG FOTO: EIVIND SENNESET

Da Stéphanie Le Hellard kom til Norge for noen år siden, var hun tvilende til karrieremulighetene her.

– Hvorfor Norge, spurte vennene mine. Hvorfor ikke Storbritannia eller Tyskland i stedet?

Genforskeren med doktorgrad fra Genève og Montpellier valgte likevel Bergen. Familiehensyn ble utslagsgivende, men Le Hellard var svært usikker på hva Norge og Bergen kunne tilby av faglige muligheter og utfordringer

– Hvis du søker en løpebane innen genforskning, er første steg å finne et velrenommert universitet. Innen dette fagfeltet er Universitet i Bergen simpelthen ikke så vel ansett som universitetene i Edinburgh, Cardiff eller Bonn, sier Le Hellard. Hun har vært postdoktor i Dr. Einar Martens forskningsgruppe for biologisk psykiatri ved Senter for medisinsk genetik og molekylærmedisin siden 2005.

Så, i oktober i fjor, endret alt seg. Da ble Stéphanie Le Hellard pekt ut som fremtidig forskningsleder av Bergens forskningsstiftelse (BFS) og fikk seks millioner kroner. UiB er forpliktet til å stille med en egenandel av tilsvarende størrelse. Tildelingen på til sammen 12 130 000 kroner skal finansiere Le Hellards forskningsgruppe i fire år. Fra å være grunnleggende tvilende til fremtidsutsiktene i Norge kun noen få år tidligere, hadde hun nå fått en mulighet langt på vei unik i europeisk målestokk. Føles det litt som å vinne i Lotto?

- Nei, sier hun.
- Lotto er tilfeldig.

610 000 genvarianter

I likhet med mange psykologer og psykiatere har Stéphanie Le Hellard faglig interesse av den engelske kunstneren Louis Wain. Frem til sin død rett før andre verdenskrig malte Wain stadig mer forstyrrende bilder av katter og kattunger. Fra det søte og uskyldrene tidlig i karrieren, blir maleriene mer og mer bisarre. Utviklingen følger Wains sykdom: schizofreni.

– Bildene markerer de dramatiske endringene i kunstnerens oppfattelse av virkeligheten. Schizofreni påvirker oppførsel og funksjonsevne og er en stor belastning for pasienten selv, for de pårørende og samfunnet for øvrig, sier Le Hellard.

Både schizofreni og bipolar lidelse er arvelige sykdommer, men hittil har arbeidet





med å identifisere de involverte genene vist seg svært utfordrende. Mens forskere i senere tid har funnet frem til enkelte gener de mener er knyttet til lidelsene, er sykdomsbildene så sammensatte at det er vanskelig å fatte helheten i de arvelige faktorene.

Prosjektet som nå har fått midler fra BFS tar sikte på å finne en ny innfallsvinkel til denne problematikken.

Utgangspunktet er den høye forekomsten av svekkete kognitive funksjoner hos pasienter med schizofreni. Målet er å identifisere gener knyttet til denne typen dysfunksjoner ved å først karakterisere slike genvarianter hos 700 friske personer.

– Nedsatt kognitiv funksjon, som for eksempel redusert hukommelse, bedømming, språk og begrepsdanning, er et kjernesymptom blant pasienter med schizofreni. Flere undersøkelser peker på tilsvarende nedsatt funksjon også hos mennesker med bipolar lidelse, men også til en viss grad hos personer uten psykiatrisk sykdom, sier Le Hellard.

Hun samarbeider blant annet med førsteamanuensis Astri Lundervold ved Institutt for biologisk og medisinsk psykologi på UiB og professor Ivar Reinvang ved Psykologisk institutt i Oslo. Lundervold og Reinvang har samlet DNA-prøver fra 700 nordmenn som har vært gjennom omfattende tester av sine kognitive ferdigheter. Nå skal disse prøvene gjennom en prosess som kartlegger 610 000 forskjellige genvariasjoner. I motsetning til DNA-undersøkelser som ser etter spesifikke kandidatgener, er denne metoden «hypotese-fri».

– Vi ønsker å starte som blinde og så se hva som dukker opp. Gener som viser seg spesielt tilknyttet kognitive ferdigheter er gode kandidater for videre studier. Når vi vet hvilke gener vi skal se etter, kan vi sammenligne med DNA-prøver fra pasienter med psykiatriske lidelser. Forhåpentlig klarer

vi å påvise en klar sammenheng mellom ulike gener og disse lidelsene. Og da er man et godt skritt nærmere å utvikle nye medisiner, sier Le Hellard.

Utslagsgivende penger

– Det er generelt vanskelig å rekruttere gode kandidater, men til dette prosjektet trenger jeg attpåtil en ekspert i statistisk genetikk. Forskere innen dette feltet er så sjeldne og så ettertraktete internasjonalt at de som oftest har en rekke tilbud på postdoktorstillinger lenge før de er ferdige med PhD-graden. Utsiktene til å hankle inn en god kandidat er derfor i utgangspunktet ganske dårlige, men midlene fra BFS utgjør hele forskjellen for oss, sier Le Hellard.

I påvente av avgjørelsen fra BFS, visste hun ikke hva hun skulle tro. Det var vanskelig å forutsi hvordan prosjektet ville bli mottatt, om det var realistisk å håpe på en tildeling eller om hun bare kunne latt være å søke i utgangspunktet.

– Livet som postdoktor er et vedvarende stress. Man er engasjert på relativt kortvarige kontrakter og er alltid på utkikk etter nye muligheter. Hvis jeg ikke hadde fått denne tildelingen, er sannsynligheten stor for at jeg etterhvert hadde endt opp på et annet universitet, i et annet land. På den annen side hadde jeg ikke fått denne muligheten i Frankrike, ikke i Storbritannia heller. Det finnes selvfølgelig EU-midler av tilsvarende størrelser, men søknadsmassen til disse er betydelig større, og sjansen for uttelling desto mindre, sier Le Hellard.

Hun opplever BFS-midlene som en virkelig «game changer».

– Jeg har ikke kommet i gang med arbeidet enda, men like fullt føler jeg at karrieren min har tatt en ny retning. Det er morsomt. På mange måter føler jeg meg fortsatt som en student, men nå må jeg begynne å sette meg inn i arbeidsgiverloven. ■

JØRN JACOBSEN (31 ÅR)

JURIDISK FAKULTET

TILDELT 7,3 MILLIONER KRONER

Teori på tiltalebenken

Jørn Jacobsen disputerte for doktorgraden i fjor. De neste tre årene skal den unge juristen skape et nytt teoretisk grunnlag for norsk strafferett.

■ TEKST OG FOTO: EIVIND SENNESET

– Straff er statsmakt i sin mest alvorlige form. Det er den eneste delen av statsapparatet som har som målsetningen å påføre lidelse. Refleksjon rundt strafferetten er viktig, men her er det ikke utviklet tilstrekkelig gode, teoretiske perspektiver, sier Jørn Jacobsen.

Juristen disputerte i fjor med den 745 sider lange avhandlingen «Fragment til forståing av den rettsstatlege strafferetten». De neste tre årene skal han ta sin rettsfilosofiske forskningen enda et hakk lengre. Jacobsen har som første jurist fått en tildeling på 3,65 millioner kroner fra Bergens forskningsstiftelse (BFS), matchet av UiB til en total sum på 7,3 millioner kroner. Pengene skal gå til tre postdoktorstillinger og til arbeidet med å skape et nytt teoretisk fundament for norsk strafferett.

– Mer enn vi forsøker å skape noe revolusjonerende nytt, prøver vi å ta igjen det tapte. Likevel er dette grunnleggende viktig. Når de strafferettslige responsene ikke er velfundamenterte i en vitenskapelig diskusjon, kan det i verste fall gå ut over både rettssikkerheten og den allmenne

frihetssfæren som er grunnleggende for den demokratiske rettsstaten, sier Jacobsen.

Trenger større distanse

Den juridiske forskningstradisjonen i Norge kan spores tilbake til Anton Martin Schweigaard. På attenhundretallet hadde han tysk filosofi à la Kant og Hegel langt opp i halsen. I stedet strebet juristen og politikeren etter en langt mer pragmatisk tilnærming til strafferetten. Tross teoretiske fremskritt i årene som har gått, er det fortsatt denne pragmatiske tradisjonen som er dominerende i dag.

– Mye av det som har blitt sagt og gjort opp gjennom historien har nok vært vel gjennomtenkt, men det har i langt mindre grad vært skrevet om og inngående diskutert, noe som i seg selv er vitenskapelige kvaliteter, sier Jørn Jacobsen.

Den norske tradisjonen står i sterk kontrast til tilnærmningene i både Storbritannia, USA, Sverige og spesielt Tyskland.

– Selv om tysk tradisjon til tider kan beskyldes for å ha tatt det for langt, kan man ikke unngå å la seg imponere over dybden og innsiktene i dette tankegodset, sier Jacobsen.

Han mener fraværet av en tilsvarende diskusjon rundt den norske strafferetten er spesielt uheldig i disse tider. Globalisering og terror utgjør nye utfordringer som strafferetten ikke har måttet forholde seg til tidligere. Terrorlovene som kom etter elleve september-angrepene bærer langt mer preg av politisk spontanitet enn av reflektert diskusjon.

– Vi opplever en akselerasjon av endringer som til dels er svært

problematiske. Selv om den norske strafferetten formelt har en høy grad av selvstendighet, impliserer internasjonalt samarbeid også lojalitet. Når strafferetten blir gjenstand for beslutninger på internasjonalt plan, er det behov for en tilnærming med større distanse.

Incitament til innovasjon

Jørn Jacobsen tar sikte på å danne grunnlaget for en tradisjon som i større grad kan gjøre seg fortjent til definisjonen «teori». Han søkte BFS om midler til fire postdoktorstillinger som alle skulle produsere hver sin monografi i kjølvannet av en rekke workshops. En noe mindre tildeling gjør imidlertid at en stilling må gå ut og at workshopene avhenger av ytterligere finansiering. Målsetningen er like fullt å produsere en serie tekster som kan brukes som verktøy for å fremstille strafferetten i et mer vitenskapelig perspektiv. Uten BFS-midlene hadde prosjektet aldri blitt noe av.

– I vår sammenheng er midlene en unik mulighet og i seg selv et incitament til å utvikle et mer gjennomgripende program, å gjøre noe virkelig spennende og innovativt, sier Jørn Jacobsen.

Men han hadde ikke regnet med å faktisk få tildelingen:

– Håp kan en alltid ha, men sannsynligheten var så som så. Jeg tenkte at det var stort bare å kunne delta og få ryggdekning fra fakultetet for å søke disse pengene. Å faktisk nå gjennom var like gledelig som det var overraskende.

Virkelig teori

Jørn Jacobsen besetter selv den ene postdoktorstillingen og begir seg i



◀ 7,3 MILLIONER KRONER: Jørn Jacobsen jobber med et nytt teoretisk grunnlag for norsk strafferett.

disse dager ut i arbeidet med å skrive en monografi om strukturen i alminnelig norsk strafferett. Den andre stillingen har gått til svenske Linda Gröning, førsteamanuensis på Det juridiske fakultet ved UiB. Hun vil skrive om systemendringer i kjølvannet av internasjonalisering.

– Begge disse studiene må dra veksler på generelle prinsipper fra fagfeltene rettsteori -og filosofi. Tradisjonelle strafferettsstudier i Norge har dessverre kuttet båndene til disse disiplinene. En del av utfordringen blir å knytte dem sammen igjen, sier Jacobsen.

Den tredje postdoktorstillingen er ennå ikke besatt, men har flere internasjonale søkere. Etter planen skal vedkommende jobbe med ansvarsforutsetningene innen strafferett, men det spesifikke må avklares i samråd med vedkommende som skal gjøre arbeidet.

Det fjerde delprosjektet, som trolig vil bli et fellesprosjekt, skal utforske det vitenskapsteoretiske aspektet og stille spørsmålet: Hva er egentlig strafferettsteori?

– Strafferett er veldig virkelighetsnært på den måten at det berører menneskers hverdag. Samtidig spiller det på tunge filosofiske tradisjoner. Vi skal jobbe frem en kobling mellom dette virkelighetsnære, som norsk strafferett har vært god på, og det vitenskapelige bakteppet, sier Jacobsen.

Han mener bestemt at vitenskapen må komme til som samtalepartner:

– Hvis Norge følger de internasjonale strømningene uten å reflektere over konsekvensene, kan vi komme i en situasjon der fryktkulturen skaper resignasjon. Alternativt kan vi skape en ny tradisjon, der sosiologer og filosofer deltar på lik linje med dommere og påtalemyndighet, og kobler seg til en internasjonal diskusjon. Da har vi i tilfelle et betinget håp om å påvirke verden til det bedre. ■

NATHALIE REUTER (36 ÅR)

AVDELING FOR BEREGNINGSVITENSKAP, UNIFOB

TILDELT 14,37 MILLIONER KRONER

Banebrytende beregninger

Forskning på protein-bevegelser ga Nathalie Reuter 14 millioner kroner. Nå utvides forskningen fra laboratoriet til menneskekroppen.

■ TEKST OG FOTO: EIVIND SENNESET

Nathalie Reuter, teoretisk kjemiker ved UNIFOBs avdeling for beregningsvitenskap, forsker på proteinene i kroppen uten å ta blod- eller vevsprøver. Hun bruker datasimuleringer til å skaffe informasjon om proteinenes bevegelse og tredimensjonale form for blant annet å kunne utvikle nye medikamenter.

Reuter er den tredje forskeren som fikk midler fra BFS i 2008. Tildelingen er på 7,2 millioner kroner og UiB ved Molekylærbiologisk Institutt går inn med et tilsvarende beløp.

– Fjorten millioner kroner utgjør en stor forskjell. Det er en viktig anerkjennelse av arbeidet vårt og vil gjøre oss mindre avhengige av eksterne samarbeidspartnere.

Reuter, som tok PhD-graden ved Henri Poincaré-universitetet og har vært postdoktor ved Max Planck Institut für Kohlenforschung, leder i utgangspunktet en liten gruppe bestående av to PhD-studenter og en postdoktor. Takket være tildelingen kan Reuter de neste fire årene doble antallet folk i gruppen og ta fatt på neste fase av sitt forskningsprosjekt.

Hittil har nemlig gruppen fokusert på molekyler hvis bevegelser og egenskaper kan reproduseres i laboratoriet under kontrollerte forhold – men som ikke nødvendigvis vil være egnet i medisinsk bruk.

– Det er et stort steg fra noe som virker i lab'en til det som også skal virke i kroppen. Her er det langt flere faktorer som spiller inn, og simuleringene blir mye mer kompliserte – og betraktelig dyrere. Denne fasen ville ikke vært mulig å gjennomføre uten tildelingen. Alternativet ville vært et betraktelig mindre ambisiøst prosjekt med lavere profil, sier Reuter.

KOLS og vaskulitt

Proteiner er vanskelige å studere fordi de er små og raske. Uten datasimuleringer kan de i beste fall studeres indirekte. Reuters gruppe ser nærmere på seks forskjellige proteiner. Tre av disse er knyttet til inflammasjonsprosesser i kroppen. Disse proteinene bidrar blant annet til fordøyelsen av sykdomsbakterier i de hvite blodlegemene og er en viktig del av kroppens immunforsvar. Ved kronisk inflammasjon kan imidlertid de samme proteinene bli problematiske. Forsvaret går i angrep: Proteinene begynner å gå løs på kroppens sunne bestanddeler. Proteinene som Reuter og gruppen forsker på, er knyttet til blant annet lungesykdommen KOLS og blodåresykdommen vaskulitt.

– Det spekuleres også i om de samme proteinene kan være relatert til leukemi. Dette er blant spørsmålene vi håper å finne svar på.

Nathalie Reuter er den andre forskeren ved avdeling for beregningsvitenskap som mottar prosjektstøtte fra BFS. I 2006 ble Boris Lenhard sitt bioinformatikk-prosjekt belønnet med en tildeling på 16 millioner kroner.

– Jeg har inntrykk av at ledelsen ved avdelingen er oppriktig opptatt av fremragende forskning. Vi har ikke undervisningsplikt, men derimot betydelige ressurser. Det gjør at vi kan konsentrere oss om selve forskningen, sier Reuter. ■



14 MILLIONER KRONER: Nathalie Reuter forsker på proteinene i kroppen uten å ta blod- eller vevsprøver.

171 millioner til fremragende forskning

Bergens forskningsstiftelse og UiB har tilsammen inngått avtaler om tildeling av 171 millioner kroner til unge forskere. MatNat-fagene dominerer sterkt.

■ TEKST: EIVIND SENNESET

Stéphanie Le Hellard, Jørn Jacobsen og Nathalie Reuter er de foreløpige siste i rekken av forskere som har mottatt midler fra rekrutteringsprogrammet til Bergens forskningsstiftelse (BFS). Stiftelsen ble opprettet etter en gave på 250 millioner kroner fra Trond Mohn i 2004 og har som formål å fremme forskning i regi av Universitet i Bergen og Haukeland Universitetssykehus, og bidra til rekruttering til disse miljøene.

Ti av de 13 som til nå har nytt godt av stiftelsens midler er utenlandske statsborgere.

– Dette indikerer at stiftelsens målsetting om å bidra til ekstern rekruttering til forskermiljøene i Bergen langt på veg har lyktes, sier Kåre Rommetveit, som er stiftelsens forretningsfører.

Forskere ved Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet har vunnet gjennom seks ganger, mens Det medisinsk-odontologiske fakultet har mottatt tre tildelinger.

De humanistiske, samfunnsvitenskapelige, psykologiske og juridiske fakultetene har mottatt midler fra BFS hver sin gang.

– Da den varslede nasjonale satsingen på matte, natur- og teknologifag ikke ble noe av, satt våre forskere og ventet på nye muligheter, som nå gjenspeiles i hvor giret de er på å søke om midler fra BFS, sier leder for Institutt for fysikk og teknologi, Jan Petter Hansen.

Vigdis Songe-Møller, instituttleder ved Institutt for filosofi og førstesemesterstudier, tror at andre arbeidstradisjoner kan være grunn til det lave søkertallet fra de humanistiske forskermiljøene, selv om de også trenger midler til postdoktorstillinger.

– Våre forskere står i en annen tradisjon og er vant til å arbeide på mer individuell basis. Å danne forskergrupper kan nok være noe fremmed for dem, og dermed passer ikke utlysningen fra BFS like godt som for forskere fra MatNat-miljøet, sier hun.

Johanna Barðdal er den eneste forskeren fra Det humanistiske fakultet som har mottatt midler fra Bergens forskningsstiftelse. I 2006 ble hun tildelt tilsammen 12,3 millioner kroner fra BFS og UiB til et fireårig, lingvistisk forskningsprosjekt om de indo-europeiske språkene.

– Det er utrolig mye penger og finansierer faktisk 16 årsverk. Beløp som dette er unikt i humanistisk forskning. Her får man mye fremragende forskning for pengene, sier Barðdal.

Gruppen har etter et knapt års arbeid allerede publisert to bøker. Hadde det ikke vært for midlene fra rekrutteringsprogrammet, hadde hun trolig i dag hatt en annen stilling et helt annet sted:

– Som akademiker reiser man dit hvor man får jobb. Jeg var innstilt på å forlate Bergen, sier Johanna Barðdal. ■

[FAKTA]

Bergens forskningsstiftelse

- Opprettet i 2004 etter en gave på 250 millioner kroner fra Trond Mohn
- Rekrutteringsprogrammet har som formål å gi unge forskere rammebetingelsen de trenger til å bedrive fremragende forskning
- Universitetsmiljøene må selv bidra med en egenandel som tilsvarer summen som stilles til rådighet fra forskningsstiftelsens side
- Totalt er det inngått avtaler om tildeling av 171 millioner kroner i årene som kommer til de utvalgte forskerne og deres forskningsgrupper
- 6 av de 13 første tildelingene er gått til kvinner
- 10 av de 13 første tildelingene er gått til utenlandske statsborgere

Unikt i internasjonal sammenheng

– Donasjonen fra Trond Mohn har gjort Universitetet i Bergen internasjonalt konkurransedyktig på en helt unik måte. Avkastningen fra donasjonen har gitt oss et et rekrutteringsprogram som jeg nesten våger å si er uten sidestykke i europeisk målestokk. Vi kan nå tiltrekke oss de beste rekruttene fra alle fagområder, sier professor Gerd Kvale, dekana ved Det psykologiske fakultet og styreleder for Bergens forskningsstiftelse.

Hun mener god rekruttering er selve fundamentet for å kunne være konkurransedyktig som forskningsuniversitet, og oppfordrer fakultetene til å ta aktivt i bruk de mulighetene som ligger i BFS' program.

– Våre institusjoner har hele tiden behov for rekruttering. Derfor er søkernes evne til å danne forskningsgrupper og være miljøbyggende blant de kriteriene vi legger til grunn i behandlingen av søknadene, sier Kvale.

– Kan fokuset på forskergrupper virke ekskluderende for fagmiljøer som har tradisjon for mer individuelt arbeid?

– Vi står overfor et generasjonsskifte med hensyn til arbeidsmetoder også i disse miljøene. Ingen av forskerne som så langt har fått midler fra BFS har hatt problemer med å danne forskergrupper, sier Gerd Kvale.



TWITTER: Plutselig er «alle» på Twitter. Men Twitter er ikke fremtiden, mener medieviter Linda Elen Olsen. (Foto: Jan K. Wilhelmsen)

Hvorfor kvitrer alle plutselig?



Blås i hva publikumssultne journalister, markedsførere og teknologifanatikere vil ha deg til å tro. Twitter er verken et teknologisk gjennombrudd eller en unik tjeneste som kommer til å forandre samfunnet slik det er i dag.

Twitter er imidlertid et lite glimt av en liten del av fremtidens måte å kommunisere på. For 10 år siden var det ingen som hadde hørt om begrepet sosiale nettverkstjenester. Ikke så rart med tanke på at det i 1999 fantes noen ytterst få slike tjenester på verdensbasis, og at muligens en håndfull av medlemmene var norske. Mye har endret seg siden da. Faktisk er det bare noen få år siden det ville vært nærmest utenkelig at en enkel gruppe på Facebook kunne få Stabburet til å produsere en Grandiosavariant uten paprika. Det ville vært enda mer utenkelig å få vite utfallet av Pirate Bay-dommen lenge før

journalister fra VG eller NRK ved å følge en av de tiltalte på Twitter. I dag er dette bare to av flere hundre eksempler på hvordan sosiale nettverkstjenester har endret måten vi kommuniserer med hverandre på.

Småspising av informasjon

Det har oppstått et stadig økende behov for å kommunisere med resten av verden kontinuerlig. Hele døgnet. Hele uken. Eller kanskje dette behovet alltid har vært der og at det nå endelig er mulig, uten større anstrengelser. Vi mennesker er jo grunnleggende sosiale og det er ingen

hemmelighet at vi liker å dele både små og store fortellinger med de rundt oss. For øyeblikket ser det ut til at kontinuerlige korte og små fortellinger dominerer.

Jeg husker da IM (Instant Messenger) kom med sin første versjon som gjorde det mulig å legge inn en personlig beskjed ved siden av nicktet. Jeg falt pladask. Så utrolig gøy å kunne formidle noe til venner og bekjente uten å måtte prate sammen! Det høres jo ganske ironisk ut, men tjenester som Facebook og Twitter bygger unektelig videre på denne trangen til å kommunisere uten nødvendigvis å ha en direkte samtale. Hvem av oss har ikke vært innom Facebook bare for å sjekke venner og bekjentes statusoppdateringer, bilder eller samtaler? Og hvem har ikke produsert samme typer informasjon for at flest mulig skal få vite om det? Vi skummer gjennom et par nettviser (gjerne for å ha noe å dele med andre), sjekker kjapt de siste oppdateringene på Facebook eller Twitter, prater innimellom med noen på IM og følger lenker som andre har lagt ut til hit og dit. Det er som om vi hele dagen går og småspiser på informasjon. Vi tar en liten bit her og en liten bit der og har nesten aldri tid til å reflektere over hva det er vi egentlig går og spiser på. Alt skjer jo så fort!

For hvor viktig er det egentlig å vite at søstera til bestevenninna di holder på å ta oppvasken? Eller at en kollega akkurat har stått opp til strålende solskinn? Det er ikke viktig i det hele tatt. Likevel vet jeg at en gammel klassekamerat skal på nattevakt i kveld og at en tidligere kollega gleder seg til å ta sol etter jobb. Det føles egentlig litt flaut å si at slike ting interesserer meg og at jeg bruker tid på det. Uansett så gjør jeg jo det, og jeg er ikke alene. Det er ikke alltid at disse små bitene med informasjon er like interessante, men jeg bruker tid på dem. Raske og korte biter med informasjon tilter meg. Kanskje den enorme mengden av informasjon som gjøres tilgjengelig via nett, den uendelige strømmen med inntrykk, gjør det umulig å konsentrere seg om en enkelt ting. Jeg vil vite litt om alt. Nå.

Det skjer akkurat NÅ

I skrivende stund er personlige beskjeder på IM å sammenlikne med steinalderen. Twitter har i løpet av kort tid blitt statusoppdateringenes Rolls Royce og det er i følge de fleste kilder her det skjer. Alt handler om akkurat nå og det som skjedde for to timer siden er allerede glemt. Er det dette som er fremtiden?

Personlig tviler jeg på at Facebook eller Twitter representerer fremtiden. De er del av et veldig komplekst mediebilde og utgjør kun en liten del av de mange informasjons- og kommunikasjonskanalene vi mennesker bruker. I tillegg forandrer nettet seg så fort at det skal godt gjøres å forutse hva

fremtiden vil bringe bare i løpet av de neste par årene. Sosiale nettverkstjenester representerer imidlertid en økende trend blant de som vokser opp omringet av sosial teknologi og massive mengder informasjon som trosser alle landegrenser. Facebook og Twitter er et resultat av nye måter å forholde seg til informasjon på. Vi vil kunne velge ut og fordype oss i de bitene av informasjon vi selv synes er interessante. Vi ønsker å bidra og ikke bare lese om det journalistene synes er viktig. Det handler i større grad om personalisering, gjenkjenning og individuelle preferanser.

Det handler om meg

Det slår meg at sosiale nettverkstjenester som Facebook og Twitter i bunn og grunn er sentrert rundt nettopp «meg selv». Jeg er ikke i tvil om at dette også er en av grunnene til at tjenestene har blitt så populære og at det finnes såpass mange av dem. Jeg er jo tross alt en av de viktigste personene i livet mitt, og tjenester som får meg til å føle at andre synes jeg er like viktig må jeg jo bare like. Den informasjonen vi legger ut handler stort sett om å få oppmerksomhet fra andre og er med på å bygge opp om egoet. Statusoppdateringene på Twitter er faktisk lite annet enn en fremvisning av hva jeg bryr meg om, hva jeg vet, hvordan jeg har det og hva som er viktig for MEG akkurat nå. Jeg tror de fleste kjenner igjen irritasjonen når samme person for femte gang i løpet av en uke proklamerer at sola skinner, livet smiler og at han/hun har en helt strålende og fantastisk dag. Hvem bryr seg?

Samtidig representerer disse egosentriske uttalelsene også et økende behov for deltakelse. Vi har lyst til å bidra og vi har lyst til å være med og fortelle historier. Tjenester som Facebook og Twitter, blogger eller ulike typer debattsider er inkluderende og de gir oss muligheten til å uttrykke oss. I tilfellet med Grandiosapizzaen uten paprika henvendte forbrukerne seg nærmest direkte til Stabburet og fortalte hva de mente, på en veldig enkel måte! På mange måter kan det sammenliknes med en slags omvendt massekommunikasjon, hvor massene henvender seg til mediene og ikke omvendt. Det handler om å få lov til å være med og vi forventer i økende grad deltakelse og kommunikasjon. Vi ønsker å dele vår kunnskap.

Privatlivet er ikke privat

Det å dele kunnskap forutsetter samtidig at man gir litt av seg selv. Blogger eller tjenester som Facebook kan potensielt inneholde mye informasjon om en person, som man ikke nødvendigvis ønsker å dele med absolutt alle. Likevel er dette informasjon som mange velger å vise i full offentlighet, selv om vi alle har blitt fortalt at når noe først gjøres tilgjengelig på nett så forsvinner det

aldri. Aldri! Det man legger ut på nett er med andre ord fritt vilt. Det stopper likevel ikke meg. Jeg legger ut bilder, kommentarer og deler informasjon som aldri før. Jeg har selvsagt visse grenser, men store deler av mitt liv er lett tilgjengelig for veldig mange, og denne trenden tror jeg bare vil fortsette. Den generasjonen som vokser opp i dag kommer sannsynligvis til å se på det som like naturlig å dele sine innerste tanker i en blogg som det var for meg å skrive dagbok i min ungdomstid.

På tross av et innskrenket privatliv, egosentriske tilnærminger, uhåndterlige mengder av informasjon og overdoser av små, uviktige fortellinger så skjer det nemlig noe spennende på sosiale nettverkstjenester som jeg vil vite mer om. I mitt forskningsprosjekt er jeg opptatt av hvordan og hvorfor ulike grupper av mennesker bruker sosiale nettverkstjenester. Jeg ønsker å undersøke hvordan de

«TWITTER ER FAKTISK

LITE ANNET ENN EN

FREMVISNING AV HVA

JEG BRYR MEG OM, HVA

JEG VET, HVORDAN JEG

HAR DET OG HVA SOM

ER VIKTIG FOR MEG

AKKURAT NÅ.»

forholder seg til informasjon på nett, hvor de mener at grensen mellom offentlig og privat informasjon går og deres syn på privatlivet. Det er mange som har påpekt at spesielt unge bretter ut privatlivet uten tanke på konsekvenser, og jeg ønsker å finne ut i hvilken grad det stemmer. Kanskje avsløringer av intime detaljer har blitt en ny måte å skille seg fra mengden på, men noe må da fortsatt være unndratt offentligheten? Kan det være at vi ikke har fått med oss at informasjonsstrømmen, kommunikasjonsmønstrene og privatlivets grenser har endret seg – igjen? Jeg balanserer mellom en kombinasjon av webstudier, mediestudier, kommunikasjonsstudier og sosiologi. På instituttet kaller de det for «blomsterenga», en ny og spennende kryssning mellom informasjonsteknologi- og mediestudier, som vi alle lever i. ■

Migrasjon og matmangel henger sammen

Når svært mange unge og friske mennesker i Ghana forlater sine lokale hjemsteder, får det følger for både sosiale forhold og for matvaresikkerheten i hele landet.

■ TEKST OG FOTO : ELIN F. STYVE

Urbanisering og befolkningsvekst er i ferd med å kvele sentrale deler av Ghana med forurensing, fattigdom og trangboddhet for store grupper. Grøderike deler av landet legges brakke og bidrar til en økende matvaremangel for regionen. Edward Nanbigne fra University of Ghana har i samarbeid med Universitetet i Bergen studert forhold som er med på å påvirke den negative utviklingen, og peker på feilslått regionalpolitikk, økonomisk grådighet og migrasjon som noen av årsakene til blant annet matvarekrisen. På et NUFU-seminar ved University of Ghana la han frem sine funn, som han nå vil ta videre for å påvirke myndighetene til å treffe riktige tiltak.

Klassisk eksempel på feilslått politikk

Det store området som kalles Upper West i Ghana er blitt gradvis tappet for både menneskelige og økonomiske ressurser. Nå er det stort sett eldre og svake mennesker som blir igjen som fastboende, mens de yngre i arbeidsfør alder migrerer til større byer for å finne arbeid og ta utdanning. De som blir igjen får dårligere levevilkår fordi tradisjonelle familiemønstre der omsorgen for de eldre ivaretas av slektninger, brytes opp.

Edward Nanbigne er bekymret for utviklingen. Han mener den er overførbar

til mange andre afrikanske land, og etterlyser politisk handling for store og viktige områder ødelegges i en tid hvor naturressursene burde vært forvaltet godt for å skaffe mat til den raskt voksende befolkningen.

Upper West er et klassisk eksempel på hva som skjer når man konsentrerer utviklingen om sentrale områder og ignorerer befolkningen i mer rurale strøk. Befolkningen fra Upper West ble under kolonitiden brukt som arbeidsreserve til å utvikle de sørlige områder av landet, og det var en klar policy om ikke å satse på den nordlige regionen. Først ble de tatt ut av jordbruksvirksomheten i nord for å være arbeidskraft i sør, og siden ble de overlatt til seg selv. Jord som ikke blir vedlikeholdt blir fort ufruktbar. Mange migranter vendte aldri tilbake til sine familier i nord, og jorden ble mer og mer skrinnet fordi kvinner og eldre ikke hadde nok kapasitet til å forvalte alt. Matvarekammeret ble gradvis tommere, noe den sørlige befolkningen også nå får lide for, sier Nanbigne.

Dagaaba er den største etniske gruppen i Upper West, og det er denne gruppen Edward Nanbigne hovedsakelig har vært i kontakt med i feltarbeidet til doktorgradsavhandlingen som ble levert i vinter.

Bomullsfellen

Det er flere tiår med feilslått jordbrukspolitikk, kortsiktig økonomiske motiver og manglende kunnskap om jordbruk som nå får både sosiale og økonomiske implikasjoner for dagens befolkning i Ghana, mener Nanbigne.

– På 70-tallet etter at kuppmakerne National Liberation Council (NLC) hadde hatt makten hersket tanken om at kunstgjødsel skulle få fart på matvareproduksjonen, og tradisjonelle metoder for dyrking og høsting av jorden ble fordømt og gradvis glemt. Over hele landet ble det gitt en storstilt opplæring i bruk av kjemisk gjødsling. Men dette ble som narkotika for jorden, og den behøvde mer og mer gjødsel for å avgi nok avling, sier han.

Da det såkalte Economic Recovery Program ble satt i verk på 80-tallet ble offentlige utgifter kuttet og subsidier til bøndene trukket tilbake, og bøndene hadde ikke lenger råd til å gi jorden den økende mengde av kunstgjødsel som var krevd for å gi gode avlinger. Ifølge Nanbigne kastet da mange seg over muligheten som ble gitt av Ghana Cotton Company til å dyrke bomull i matjorden, og bomullskjøperne gav bøndene frø, gjødsel og giftspray for å dyrke og bevare bomullsplanter. Da ►

A portrait of a young Black man with short, dark hair, looking slightly to the left with a gentle smile. He is wearing a dark blue and white patterned shirt. The background is a blurred, warm-toned outdoor setting, possibly a dirt path or field.

Edward Nanbigne la frem sine resultater fra avhandlingen og drøftet ulike tiltak på samlingen Workshop on social policy and care – local and global dimensions, arrangert av Institute for African Studies ved University of Ghana i februar.

Seminaret var en av samlingene som arrangeres i NUFU-programmet Globalization and Changing Cultures of Survival and Care: the Case of Ghana. Programmet har gjennom en årrekke samlet ghanesiske og norske forskere til faglig samarbeid. I alt ti doktorgrader er avlagt og i arbeid ved University of Ghana som resultat av kompetanseutveksling og feltstudier gjort innenfor rammene av programmet. Doktorgradskandidatene har hatt korte og lengre opphold ved Universitetet i Bergen gjennom prosjektperioden. I Bergen er det Kari Wærness og Asun St. Clair ved Institutt for sosiologi som har stått i spissen for de faglige aktivitetene.

- bomullsdyrkingen ikke lenger gav god nok avkastning var jorden blitt degradert i kvalitet. Mange trær var fjernet i store områder og det var ikke lenger mulig å bruke jorden til matproduksjon i stor skala. Fra før hadde risindustrien kollapset på grunn av konkurranse fra Østen.

Klimaet ødelegger

Menneskene som nå var igjen hadde ikke annet valg enn å dyrke mat til eget bruk, jorden gav ikke lenger grunnlag for storproduksjon, og få hadde råd til mekanisk og kostbar drift. «Feed your house» var det som gjaldt for de fleste fra nå av.

– Som om ikke strukturelle endringer har vært nok for befolkningen å takle, så har også de globale klimaendringene gjort det vanskelig for de få som hadde nok ressurser til å dyrke jorden i større skala. Været er ikke stabilt lenger. Regnet kommer på feil tid og ødelegger avlingene før de er høstet. Det regnet i hele september da jeg var der, og jeg så hele avlinger bli ødelagt. På denne tiden skulle det vært tørt.

Behøver store tiltak

For å få regionen Upper West på fote igjen, og dermed dempe presset på storbyene og øke matvaresikkerheten for landet ved å få dyrket jorden igjen, mener Nanbigne det må til en storstilt snuoperasjon.

– Det må gis ekstra insentiver til lærere og leger for å jobbe der. Infrastrukturen må også forbedres, veistandarden er den verste i landet. Det nytter ikke å bygge sykehus og

skoler når pasientene ikke kan ta seg frem, eller der ikke finnes lærere til å undervise.

Matjorden kan reddes og tas i bruk igjen, men befolkningen trenger hjelp til å komme i gang. De mistet de tradisjonelle ferdighetene da forsøkene med kunstgjødsel, bomull og annet ble gjennomført. Hvis folk får opplæring, godt såkorn og hjelp med irrigasjon og vedlikehold av jorden, kan det produseres mer mat for landet. ■

Samler beslutningstakere i oktober

Forskere, politikere og planleggere samles i høst til en stor konferanse i Ghanas hovedstad Accra for å drøfte utfordringene som landet står overfor. Rammen er forskningsarbeidene som dekkes innenfor NUFU-programmet Globalization and Changing Cultures of Survival and Care: the Case of Ghana. Drøftingene vil bygge på funn i de undersøkelsene som er utført i programperioden. Beslutningstakere både fra Sør og Nord og fra flere afrikanske land er deltakere på konferansen, som arrangeres av Universitetet i Bergen sammen med University of Ghana. Målet med NUFU-prosjektet har siden oppstarten vært å bygge kunnskap og bruke funnene i forskningen direkte til å skape endringsprosesser.

Den som er våt på føttene...



«Hvis du går ut om morgenen, blir du våt på føttene», heter det seg i et lokalt uttrykk i Dagaaba-samfunnet. Den som har våte føtter, altså den som drar bort, skal sende penger hjem. Uansett hva man eier, så skal det deles. Migrantene har en forpliktelse til å forsørge familiene hjemme, men flere av de unge har også forflyttet seg for å spare opp penger til sin egen fremtid. Sosiale spilleregler i enkelte lokalsamfunn i Upper West gjør at de unge kvinnene må ha svært vakkert tøy og flott utstyr for å forberede bryllupene sine. Hvis de ikke har penger til det, drar de gjerne til Accra i flere måneder om gangen og bor på gaten mens de tjener penger på å selge mat, frukt, utstyr og artikler i den hektiske trafikken i hovedstaden.

– Hvis ungdommene hadde kunne bo og arbeide i et mer velutviklet samfunn der de kommer fra, hadde de sluppet å komme hit for denne type arbeid. Mange av pikene blir skadet eller drept i trafikken, sier Edward Nanbigne.

[I MOSEN]

Ordet fanger

Atter en gang skal politikere av alle fargenyanser overbevise oss om at deres parti fortjener vår stemme. Hva skal til for at vi tror på dem?

■ TEKST: KJERSTIN GJENGEDAL
■ ILLUSTRASJON: TANK/JENS

Hva er retorikk?

Kort forklart er det praksis og studium av overbevisende kommunikasjon. Alle som kommuniserer for å oppnå noe, utøver retorikk, sier førsteamanuensis ved Institutt for informasjons- og medievitenskap, og leder for retorikkprogrammet ved UiB, Jens E. Kjeldsen.

Hva er forskjellen på retorikk og argumentasjon?

Argumentasjon er én form for retorisk påvirkning, kjennetegnet av at man påstår noe, og så støtter det med noe annet, i den hensikt å endre folks ståsted. Samtidig er det feil å tro at argumentasjon alltid innebærer fakta og klar logikk. Argumentasjon kan også være en fortelling, et eksempel eller et sterkt bilde. Man kunne argumentere for å gripe inn i krigen på Balkan fordi det ville lette folks lidelser. Det er et følelsesmessig argument. Det er også umulig å bevise med fakta at det bør bygges en bybane i Bergen. Men man kan argumentere for og imot.

Kan man si at god retorikk er god retorikk, uavhengig av situasjonen?

Nei, regler for god retorikk er bare retningsgivende. De fungerer fordi enhver situasjon ligner en annen situasjon, og dermed kan de samme virkemidlene som har fungert før, fungere igjen. Samtidig er enhver situasjon unik. En dyktig praktisk retoriker har situasjonsfornemmelse. Jens Stoltenberg er for eksempel kanskje ikke den

beste taleren i landet, men han er veldig god i debatter og underholdningsprogrammer. De som så ham i Nytt på nytt, så en dynamisk Stoltenberg som brukte selvironi og var underholdende og avslappet, men med politisk substans. Det er en vanskelig balanse, og det viser en politiker med god situasjonsfornemmelse og sosial intelligens i denne typen situasjoner.

Er norske politikere flinke retorikere?

Jeg synes ikke norsk politikk har vært velsignet med lysende retorikk, men norske politikere, særlig de yngre, blir bedre. I Skandinavia, og kanskje spesielt i Norge, har retorikk vært noe suspekt. Når noen formulerer seg bra, får man følelsen av at de er ute etter å lure deg til å gjøre noe du egentlig ikke vil, som en bruktbilselger eller eiendomsmegler. Nå ser flere ut til å forstå at bare fordi man har tatt seg bryet med å velge sine ord, trenger ikke det bety at man er uærlig. Det er blitt lov å skape gode formuleringer. Tidligere mente mange at formuleringer som «spør ikke hva landet ditt kan gjør for deg, men hva du kan gjøre for landet» var flotte når John F. Kennedy kom med dem, men de passet ikke her. Nå virker det som vi har fått en høyere bevissthet om retorisk tenking. Jeg tror vi vil få flere korte, slagferdige formuleringer framover, og vi vil også få taler som ligner hverandre i en overgangsfase.

Hvilken betydning har mediene for politikernes måte å snakke på?

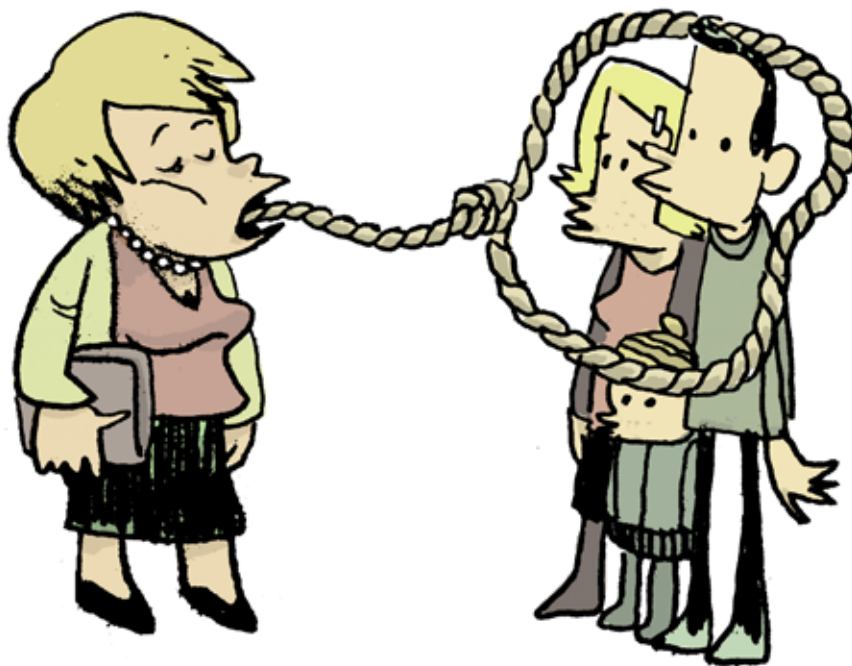
Kringkastingsmediene har vært med på å skape en mer personlig og behersket retorikk fordi man kommer rett inn i folks stuer. Snakker man til noen som står

en halv meter unna, kan man ikke rope. Da kringkastingen kom, fikk man heller ikke lenger høre og lese talene i sin helhet. Man fikk kortere og kortere utdrag, med samtidige kommentarer fra journalister om hvordan talen var. Nå har politikerne på en måte tatt tilbake makten over talene. Tekst og video kan legges ut på nettet uten å gå veien om journalistene.

Kan man skille mellom retorikk og innhold?

Nei. Retorikk er ofte blitt kritisert for å være tomt, utenomstakk, et pent ferniss. Men de som kritiserer den, prøver jo retorisk å overbevise om at retorikk ikke er bra. Man kan ikke kommunisere uten et innhold, og man kan ikke få fram innholdet uten et uttrykk. Men man kan endre på uttrykket. Samtidig, jo mer man endrer uttrykket, jo større er risikoen for at man også endrer på innholdet.

Retorikere snakker gjerne om «framing», om å ramme inn innholdet på en bestemt måte. Ta en politiker som bruker uttrykket «tax cuts». For ham er det underforstått at ordet «skatt» er befestet med negative bibetydninger, at det er noe som ikke er bra og som må kuttes. Andre kan isteden se på skatt som veien til velferd. Jens Stoltenberg snakker om felleskassen, noe som gir inntrykk av et gode vi alle deler på og hjelper hverandre med. ■



RETURADRESSE:
Formidlingsavdelingen
Universitetet i Bergen
Nygårdsgt. 5
N-5015 BERGEN

Kurset som har alt

Universitetet i Bergen ble tildelt Kunnskapsdepartementets utdanningskvalitetspris for 2009. Prisen er på 500 000 kroner.

■ TEKST OG FOTO: WALTHER N. WEHUS

UiB fikk prisen for emnet BIO300: Biologisk dataanalyse og forsøksoppsett – ein introduksjon til mastergradstudia ved Institutt for biologi.

– Dette kurset har alt. Det er en verktøykasse som masterstudentene kan ta med seg videre. Det fokuserer ikke bare på en forskerkarriere, men på alle mulige karrierer som en biolog kan få etter en mastergrad, sier Louise Lindblom, som har vært emneansvarlig for faget de to siste semestrene.

Hjalp kommunen

Komiteen bak tildelingen kaller kurset fremragende arbeid for å fremme utdanningskvaliteten. De framholder at emnet demonstrerer et viktig steg i retning av å få studenter til å arbeide vitenskapelig, i et engasjert forhold til samfunn og næring, og med et engasjement for formidling. Videre blir det lagt vekt på samarbeidet faget har hatt med Bergen kommune. Studentene har fått jobbe med problemstillinger sammen med vann- og avløpsetaten i kommunen. De har tatt vannprøver både i ulendte vassdrag og på badesteder – oppdrag som er for små til at kommunen har kunnet engasjere biologer, men store nok til at resultatene regnes som viktige.

Samarbeidet med kommunen ble innledet av Karin Pittman, som var emneansvarlig før Lindblom.

– Jeg visste av erfaring at studentene trenger noe håndfast å jobbe med, og jeg visste at kommunen på langt nær har ressurser til å gjøre alt de egentlig vil. Det var en vann-vinn-situasjon, sier Pittman.

Kan overføres

Også viserektor for utdanning, Berit Rokne, jubler for prisen.

– Det er utrolig gledelig at BIO300 har fått prisen, og det er vel fortjent. Jeg har selv fått være til stede under en presentasjon av det arbeidet studentene gjør i dette emnet og sett hvordan de kombinerer

forskning og utdanning ved å jobbe i felten. Det er et eksempel til etterfølgelse, sier Rokne.

Hun mener opplegget til BIO300 har stor overføringsverdi også til andre fagområder på Universitetet.

– På dette faget var vi raskt ute med å endre fokus fra det professorene ville snakke om, til hva studentene ville være glade for å lære, sa Instituttleder Jarl Giske ved Institutt for biologi da han tok imot prisen. ■

nyheter.uib.no



UGLEPRIS: BIO300 fikk tidligere i år UiBs interne Uglepris for god studie-kvalitet. Louise Lindblom (t.v.) tok over som emneansvarlig etter Karin Pittman i 2007.